

Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ
Б.Н. ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ

Диссертациялык кеңеш Д 08.20.622

Кол жазма укугунда
УДК: 33:336.4:338.4:338(575.2)

Макеева Светлана Болотовна

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ӨНӨР ЖАЙЫН
КАРЖЫЛОО ЖАНА МОДЕРНИЗАЦИЯЛОО
МЕХАНИЗМДЕРИ: ТЕОРИЯСЫ, МЕТОДОЛОГИЯСЫ ЖАНА
ПРАКТИКАСЫ**

08.00.10 – финансы, акча жүгүртүү жана насыя
08.00.05 – экономика жана эл чарбасын башкаруу

Экономика илимдеринин доктору
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган
диссертациянын авторефераты

Бишкек – 2021

Иш Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин финансы кафедрасында аткарылган

Илимий кеңешчи:	Саякбаева Айганыш Апышевна, Экономика илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы кыргыз улуттук университети, финансы кафедрасынын башчысы
Расмий оппоненттер:	Кулуева Чинара Раимкуловна, экономика илимдеринин доктору, профессор, Ош мамлекеттик университетинин финансы жана банк иши кафедрасынын башчысы Ташенова Саркыт Джалеловна, экономика илимдеринин доктору, профессор, Борбордук-азия университети, экономика жана юриспруденция кафедрасынын профессору Джолдошева Тамара Юлдашевна, экономика илимдеринин доктору, профессор, М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин Магистратура жана PhD программасынын могорку мектеби, директор
Жетектөөчү уюм:	Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университети, бухгалтердик эсеп жана аудит кафедрасы, дареги: 720011, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Малдыбаев көч., 34 б.

Диссертацияны коргоо 2021-жылдын 19-ноябрда саат 14.00дө Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин алдындагы экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 08.20.622 диссертациялык кеңештин жыйынында өтөт, дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Фрунзе көч., 547.

Диссертацияны коргоону онлайн көрсөтүүнүн жеке коду: <https://vc.vak.kg/b/d08-vqw-pjg-qie>

Диссертация менен Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек Жолу пр., 394) жана Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин (720000, Бишкек ш., Киев көч., 44) китепканаларынан, ошондой эле ДК сайтынан: <http://dissoветеcon.knu.kg> таанышууга болот.

Автореферат 2021-жылдын 18-октябрда таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
э.и.д, доцент

Есеналиева Б.Б.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Өнөр жайда болгон көйгөйлөр, атап айтканда, аны финансылык колдоо контекстинде өнүктүрүүнүн деталдуу программасынын жоктугу, жогорку салык жүктөмү жана башкалар өлкөнүн экономикалык коопсуздугун күчөтүү менен товар өндүрүүчүлөрдү көмүскө экономикага кетүүгө аргасыз кылат. Демек, өнөр жайды модернизациялоо абдан маанилүү.

Дүйнөлүк практика жаңы технологиялар, илим жана инновациялар чөйрөсүндө өнөр жайды мамлекеттик колдоо тигил же бул өлкөдө тармакты модернизациялоо мөөнөтүн кыскартуу жана социалдык-экономикалык өнүктүрүүнү ыкчамдатуу мүмкүнчүлүктөрүн берет. Өнөр жай капиталын түзүү инновациялык бүтөөнү түзүүнүн артыкчылыктуу багыттарынын бири болуп саналат, ошондой эле капитал бир эле убакта КР да, чет өлкөдө да сатуу үчүн товардын жогорку технологиялык жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн түзүү менен өнөр жай тармагындагы продукцияга суроо-талаптын өсүшүнө түрткү бере алат.

КР өнөр жайынын азыркы абалын мүнөздөө менен аталган тармак колдонуудагы тармакты кайра кароо көз карашында да, жаңы сегменттерди өнүктүрүүдө да кайра куралдандыруу жана модернизациялоо талап кылынарын белгилөөгө болот. Өнөр жай өндүрүшү жаатындагы жаңы түзүмдөрдү түзүү тарыхый формаларды жокко чыгарбастан жана ошол эле убакта заманбап чындыкты эске алуу менен жаңы системаны киргизүү, өнөр жай парадигмалары функцияларына мамилени кайра кароону талап кылат. Нанотехнология, робототехника, техникалык жана технологиялык инновациялар сыяктуу өндүрүштүн мындай багыттарынын жоктугу КР толугу менен өнөр жай продукциясынын керектөчүсү боло аларын ырастайт.

Тилекке каршы, мамлекет тармакты колдоонун инновациялык ресурстарын, салыктык түрткү берүүнү жана башка формаларын толугу менен бере албай тургандыгын белгилөө керек, мында жеке бизнесте мамлекеттин катышуусу ар түрдүү формаларда, атап айтканда, ишкердик ишке мамлекеттик катышуу менен байланышкан ар түрдүү чараларды жүзөгө ашыруу формасында, жеңилдиктер жана өзгөчө жеңилдиктер жана башкалар аркылуу мамлекеттик-жеке өнөөктөштүктү түзүү формасында жүзөгө ашырылат. 2019-жылы Кыргыз Республикасынын экономикасына салым ИДПнын жалпы көлөмүнүн 28% тартибинде, тескерисинче 2008-жылы 39% түзгөн. Өнөр жайды өнүктүрүүнүн кыйла актуалдуу милдеттери катары негизги жеңил насыя берүү, бюджеттик саясат, салыктык өзгөчө жеңилдиктерди берүү, адистештирилген фонддорду түзүү жана башкалардын ичинен ар түрдүү куралдар аркылуу тармакты каржылоо кирет.

Мамлекеттик катышуунун натыйжалары позитивдүү болушу мүмкүн экендигин практика көрсөтөт, ошондой эле эксперттердин баалоосу боюнча терс жыйынтыктар да аз эмес. Акыркы таасирди токтотуу биринчиден, өнөр жайдын (ишкананын) мамлекет менен болгон ишинин натыйжалуулугун алдын ала терең талдоонун жана баалоонун эсебинен камсыз кылынышы

мүмкүн. Экинчиден, бул негизде каржылоо формасы катары негиздүү башкаруучулук чечимдерди кабыл алуунун (анын ичинде мамлекеттик катышууну) кабыл алуунун эсебинен, ошондой эле өнөр жай ишканалары үчүн инновациялык капиталды түзүүнүн максатка ылайыктуулугу.

Мамлекеттин жана жеке өнөр жай ишканаларынын өз ара мамилелери бир жагынан талдоонун методикалык куралдары менен финансы процесстерин башкарууда практиканын жогорку муктаждыгынын, экинчи жагынан теориялык куралдарда сунушталган мындай куралдардын жетишсиздигинин ортосунда карама-каршылык жаралууда. Андан тышкары, өнөр жайды толук көлөмдө модернизациялоону мамлекет тарабынан каржылоого иш жүзүндө мүмкүн эмес, анткени акыркысы абгрейд жолу менен аны инновациялык жактан өнүктүрүүгө мүмкүндүк берүүчү модернизациялык пулду (ишкерлердин ортосунда убактылуу мүнөздөгү макулдашуунун формасы) түзүүнү талап кылат. Мындай чечимдерди иштеп чыгуу жана ишке ашыруу модернизациялоонун маңызы, механизмдери, принциптери, өнөр жайды каржылоонун мыйзамченемдүүлүгү жана аны жүзөгө ашыруу шарттарында мамлекеттик саясат тууралуу так теориялык-методологиялык сунуштамалар талап кылынат. Өнөр жайды каржылоо жана модернизациялык кайра түзүүнүн натыйжалуу моделдерин, методдорун жана артыкчылыктарын объективдүү тандоону камсыз кылуучу методологиялык мамилелердин, анын ичинде улуттук өнөр жайды түзүү жана өнүктүрүү коопсуздугунун күтүлүүчү кесепеттерин баалоо үчүн энергия үнөмдөөчү жана экологиялык ишканалардын болушу олуттуу.

Бирок, ата мекендик жана чет элдик окумуштуулардын көп сандаган изилдөөлөрүнө, өнөр жайды каржылоонун жана модернизациялоонун механизмдеринин көптөгөн теориялык-методологиялык жоболору талаш бойдон калууда, анткени алар улуттук экономикага жана Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүүнүн азыркы тенденциясына ыңгайлашуусу алсыз.

Каржылоо механизмдеринин айрым аспекттери жана модернизациялоонун маңызы жана ага байланыштуу түшүнүк аппараты, модернизациялык парадигманы түзүү, модернизациялоо моделдерин тандоо жана башкалар боюнча теориялык-методологиялык жана практикалык маселелер Р. Бендикс, Р. Дарендорф, В. Мур, Н. Уоллес, Т. Парсонс, Э. Шилз, Д. Лернер, Дж. О'Коннел, Ж. Кейнс, Ш. Эйзенштадт, Ф. Тэчау, В. Хан, У.Бек, В. Гельман, Г. Клейнер, В. Красильщиков, О. Мамедов, Л. Мищенко, В. Полтерович, В. Степин жана башка чет элдик авторлордун эмгектеринде чагылдырылган.

КР өнөр жайын каржылоо жана модернизациялоо механизмдеринин айрым аспекттери окумуштуулардын жана экономисттердин, атап атып, КР УИА Т.К. Койчуев, ошондой эле профессорлор Ш.М. Мусакожоев, П.К. Купуев, А.А. Саякбаева, В.М. Касимова, Ы.К. Омурканов, А.О. Орозбаева, С.А. Турсунова, К.И. Исаков, Ч.М. Алкадырова жана башкалардын эмгектеринде чыгарылган. Бирок өнөр жайды каржылоо жана

модернизациялоо механизмдери менен байланышкан чет элдик жана ата мекендик адабияттарда өнөр жайды туруктуу жана коопсуз өнүктүрүүнүн натыйжалуу мамлекеттик саясатын камсыз кылуу үчүн улуттук экономика стратегиялык объект катары каралган эмес, бул ушул диссертациялык изилдөөнү тандоону аныктады.

Диссертациянын темасынын билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлгөн артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-2023-жылдардагы «Жаны доорго – кырк кадам 2018-2023» программасы (2017), 2018-2040-жылдарда Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы (2018-ж.), 2019-2023-жылдарда КР өнөр жайын туруктуу өнүктүрүүнүн стратегиясы (2019-ж.) жана Ж.Баласагын атындагы КУУнун экономика факультетинин финансы кафедрасынын “Кыргыз Республикасынын финансы системасын модернизациялоо” илимий-изилдөө темасы менен байланыштуу.

Диссертациялык изилдөөнү максаты жана милдеттери. Диссертациялык иштин максаты өнөр жайды каржылоо жана модернизациялоо куралдарын өркүндөтүү механизминин теориялык-методологиялык негиздерин иштеп чыгуу болуп саналат.

Коюлган максатты ишке ашыруу изилдөөнүн логикасына жана түзүмүнө ылайык төмөнкү милдеттерди чечүүнү талап кылат:

1. өнөр жайды каржылоонун жана модернизациялоонун теориялык-методологиялык аспектерин изилдөө;
2. жеке жана мамлекеттик капиталдардын өзгөчөлүктөрүн аныктоо, алардын негизги айырмачылыктарын, анын ичинде өнөр жай ишканасынын мамлекеттик капиталын бөлүүнү шарттоочу айрым сегментти, бирок өзгөчө жеңилдиктерди эске алуу менен бөлүп көрсөтүү;
3. өнөр жайды капиталдын ар түрдүү түрлөрү контекстинде өнөр жайды каржылоо механизмдерин аныктоону калыптандыруу;
4. мамлекеттин, жеке инвесторлордун жана ар түрдүү финансы институттарынын ишинин ар түрдүү формарда катышуусу менен байланышкан ишкананын өнөр жай активдери ресурстарын түзүү жана пайдалануу булактары боюнча финансылык түрткү берүү методун иштеп чыгуу;
5. бардык капиталдык базаны модернизациялоонун натыйжалуулугу үчүн өнөр жай ишканаларынын мамлекеттик жана жеке капиталдарды пайдаланууну талдоо жана баалоо методдорун иштеп чыгуу;
6. өнөр жай жана өндүрүштүк капиталдын өнүгүшүн талдоо, ошондой эле өнөр жайды өнүктүрүүгө инвестициялардын таасиринин даражасын көп фактордуу корреляциялык-регрессиялык талдоо;
7. өнөр жайды каржылоонун жана модернизациялоонун концептуалдуу багыттарын иштеп чыгуу, 2040-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын өнөр жайында инвестициялык агымдардын болжолун эсептөө;

8. заманбап тренддердин негизинде Кыргыз Республикасынын өнөр жайын өнүктүрүү концепциясын сунуштоо.

Алынган натыйжалардын илимий жаңыдыгы. Илимий жаңылыкка ээ болгон иштин кыйла олуттуу натыйжалары төмөнкүлөрдөн турат:

1. өнөр жайды модернизациялоо жолу менен өлкөнү экономикалык өнүктүрүүнүн теориялык-методологиялык аспекти жалпыланды жана системалаштырылды;

2. «модернизация» түшүнүгүнүн анын ичинде финансылык механизм жана өнөр жайды модернизациялоо, ошондой эле жеке жана мамлекеттик капиталдардын (мындан ары - МЖӨ) интеграциялоо процесстери жеке өнөр жай ишканасынын мамлекеттик капиталы – коммерциялык уюм тарабынан мамлекеттен алынган жана/же аларга түйшүк жүктөлгөн активдердин жана милдеттенмелердин жыйындысы катары мындай терминдердин илимий түрмөгүнө киргизүүнүн эсебинен түшүнүк аппараты такталды жана кеңейтилди; жеке өнөр жай ишканасынын мамлекеттик активдери – каражат катары ишкананын чарбалык жүгүртүүсү катары толугу менен пайдаланылышы мүмкүн эмес; жеке өнөр жай ишканасынын мамлекеттик булактары – пайда алуу жана/же каражаттарды түздөн-түз берүү түрүндө, анын ичинде ишкананын жеке капиталына катышуу, милдеттүү төлөөлөрдүн мөөнөтүн жылдыруу ж.б. жолдор менен алынган каражаттардын суммасы катары.

3. колдонуудагыдан айырмаланган интеграциянын жаңы типтерин киргизүү менен өнөр жай ишканасынын жана мамлекеттин интеграциялык мамилелеринин классификациясы сунушталды, анын ичинде түздөн-түз, кыйыр, учурдагы жана аралаш. Ушул концептуалдуу чечим МЖӨ иштеп чыгуу деңгээлинде кабыл алынат;

4. инновациялык мүнөздөгү өнөр жай ишканасын каржылоонун механизмдери каралды;

5. КР өнөр жайын өнүктүрүүнү диагностикалоонун негизинде өнөр жайды модернизациялоо инновациялык мүнөздө каржылоонун механизмдерин киргизүүдөн көз каранды экендиги айкындалды;

6. регрессиялык талдоонун негизинде КР өнөр жайын өнүктүрүүнүн финансылык, экономикалык жана социалдык факторлорунун корреляциялык эсеби жүргүзүлдү;

7. 2040-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын өнөр жайынын инвестициялык агымдарынын автордук болжолунун негизинде өнөр жай ишканаларын каржылоонун негизги багыттары аныкталды;

8. инновациялык формалардын жана каржылоо методдорунун негизинде өнөр жайын өнүктүрүү, ошондой эле илимди жана өнөр жайды интеграциялоонун жаңы моделин түзүү концепциясы иштелип чыкты.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси изилдөөдөн алынган натыйжалар жана тыянактар жаңы финансылык куралдардын жардамы менен өнөр жайды каржылоо жана модернизациялоо маселелерин чечүү үчүн пайдаланылышы мүмкүн экендиги менен бекемделет, ошондой

эле каржылоонун классикалык булактарынын жүрүшүндө капиталдын жетиштүүлүгүн ишке ашыруунун жана өнөр жайдын инвестициялык потенциалык ачуунун конкреттүү моделдери аныкталды.

Андан тышкары, диссертациянын негизги тыянактары жана жоболору Кыргыз Республикасынын жогдорунда «Финансыны уюштуруу», «Инвестициялар жана инвестициялык иш», «Финансы рыногу, институттар жана куралдар» ж.б. дисциплиналарын окутууда окуу процессин методикалык камсыз кылууда пайдаланылышы мүмкүн.

Алынган натыйжалардын экономикалык мааниси. Инвестициялык жана өнөр жай капиталын өнүктүрүү көрсөткүчтөрүн статистикалык жана корреляциялык-регрессиялык талдоонун негизинде өнөр жайды каржылоону жана модернизациялоону теориялык-методологиялык иштеп чыгуу, тыянактар жана практикалык сунуштамалар өнөр жай ишканаларын каржылоо системасын оптималдаштыруу үчүн жана өнөр жай жаатында Кыргыз Республикасын социалдык-экономикалык өнүктүрүү концепциясын жана стратегиясын иштеп чыгууда жана ишке ашырууда министрликтер жана ведомстволор тарабынан жүзөгө ашырылуучу натыйжалуу тең салмактуу улуттук өнөр жай саясатын жүргүзүү үчүн маалыматтык база катары Кыргыз Республикасынын өнөр жайын андан ары модернизациялоо үчүн пайдаланылышы мүмкүн.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. «өнөр жайды модернизациялоо» түшүнүгүн түзөтүү жана ага автордук аныктама берүү: өнөр жайды модернизациялоо тармактын инновациялык технологияларга жана ички да, дүйнөлүк да рынокто продукцияларды атаандаштыкка жөндөмдүү чыгарууну жүзөгө ашырууга мүмкүндүк берүүчү өндүрүүчү күчтөрдү өркүндөтүүгө тездик менен өтүү процессин түшүндүрөт.

2. Өнөр жайды каржылоонун жаңы куралдарын киргизүүнү методологиялык баалоо, ошондой эле өнөр жайдын инновациялык продукцияларын каржылоо маселесинде мамилелер системалаштырылды;

3. МЖӨ системасы аркылуу өнөр жайды каржылоо жана өздөштүрүү саясатын жүргүзүү механизмдери сунушталды, анткени өнөр жайды каржылоо жана аны модернизациялоо мамлекет тарабынан иш жүзүндө артыкчылык катары каралбайт, ал эми каралса да – декларациялуу деңгээлде кала берет;

4. инновациялык өнөр жай продукцияларын өнүктүрүү боюнча теориялык жана практикалык сунуштамалар;

5. мамлекеттик жана жеке капиталды интеграциялоо жолу аркылуу финансылык камсыз кылуу менен өнөр жайды өнүктүрүү модели;

6. өнөр жайдагы инвестицияларды тездетүү боюнча негизги механизмдер (сектор боюнча);

7. өнөр жай инвестициялык капиталын баалоо, ошондой эле акыркы он эки жылдык үчүн (2008-2019-жж.) КР өнөр жайын өнүктүрүүгө инвестициялардын таасиринин даражасын көп фактордуу корреляциялык-регрессиялык талдоо;

8. 2040-ж. чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын өнөр жайынын инвестициялык агымдарынын болжолунун негизинде өнөр жай ишканаларын каржылоонун негизги багыттары жана каржылоонун азыркы формаларынын жана методдорунун негизинде өнөр жайды өнүктүрүү концепциясы, ошондой эле илимди жана өнөр жайды интеграциялоонун жаңы моделин түзүү.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Изилдөөнүн натыйжалары Бишкек ш. мэриясынын ККБ ишканасынын өндүрүштүк капиталына инвестицияларды тартуунун натыйжаларын талдоо жана баалоо методдорунун комплексин иштеп чыгууда пайдаланылды жана киргизилди. Диссертациялык изилдөөнүн айрым жоболору жана сунуштамалар Ж.Баласагын атындагы КУУнун «Финансыны уюштуруу», «Инвестициялар жана инвестициялык иш», «Финансы рыногу, институттар жана куралдар», «Финансы» ж.б. дисциплиналарын окутууда окуу процессин методикалык камсыз кылууда пайдаланылат.

Диссертациянын натыйжаларын апробациялоо. Диссертациянын негизги жоболору автор тарабынан тегерек столдордо, семинарларда, ошондой эле эл аралык жана улуттук илимий-практикалык конференцияларда баяндалды: «Проблемы реформирования экономики Кыргызской Республики» (Бишкек, Ж.Баласагын атындагы КУУ, 2012-ж.); «Экономическая наука: вчера, сегодня, завтра» (Бишкек, Ж.Баласагын атындагы КУУ, 2014-ж.); «Проблемы и перспективы экономического развития Кыргызстана в Евразийском пространстве» (Бишкек, Ж.Баласагын атындагы КУУ, 2017-ж.); «Итоги развития науки в теории и практике» (Москва, Евразийское научное объединение, 2019-ж.); «Перспективные направления развития современной науки» (Москва, Евразийское научное объединение, 2020-ж.); «Совершенствование учета, анализа и контроля как механизмов информационного обеспечения устойчивого развития экономики» (Махачкала, «Актуальные вопросы современной экономики», 2020-ж.); «Эффективные исследования современности» (Москва, Евразийское научное объединение, 2020-ж.) ж.б.

Диссертациянын натыйжаларынын жарыялоолордо толук чагылышы. Диссертациялык изилдөөнүн негизги натыйжалары КР жана РФ 30 жарыялоолордо, анын ичинде КР ЖАК сунуштаган журналдарда жарыяланган 28 илимий макала; алардын ичинде 25 – ИЦРИде индекстелген Россия Федерациясында 15 жана Кыргыз Республикасында 10, 1 монография, 2 окуу-методикалык курал.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, төрт бөлүмдөн, корутундудан жана практикалык сунуштамалардан, шарттуу белгилердин жана кыскартуулардын тизмегинен, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Диссертация 267 беттен баяндалган, 34 таблицаны жана 53 сүрөттү камтыйт.

ДИССЕРАТЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугу негиздели, изилдөөнүн максаты жана милдеттери түзүлдү, алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы баяндалды, алынган натыйжалардын практикалык жана экономикалык мааниси, изденүүчүнүн жеке салымы ачылат, диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору саналды жана диссертациянын натыйжаларынын апробациясы баяндалды.

«Өнөр жайды каржылоонун жана модернизациялоонун теориялык-методологиялык негиздери» деп аталган биринчи бөлүмдө өнөр жайды каржылоонун жана модернизациялоонун негизги теориялык-методологиялык аспектери, анын ичинде экономиканын бул тармагын каржылоонун илимий көз караштары жана көйгөйлөрү изилденди. ХХ кылымдын аягында айрым өлкөлөрдүн, анын ичинде КР пландуу-бөлүштүрүүчү экономикадан рыноктук экономикага өтүүсү, ошондой эле Кытай Эл Республикасынын (КЭР) өлкө экономикасын ийгиликтүү модернизациялоосу глобалдуу мүнөзгө ээ болду. КЭР өнөр жайын модернизациялоонун позитивдүү тажрыйбасы башка өлкөлөрдүн анын ичинде КР социалдык-экономикалык өнүгүүнү эске алуу менен көңүл бурууну талап кылат. Алсак, мисалы Юй Кепиндин пикири боюнча өлкөнүн тышкы дүйнөгө ачыктыгы тышкы өзгөрүүлөрдү жүргүзүүнүн зарыл шарты болуп саналат. Ар кандай өнүгүп жаткан өлкөлөрдүн капиталы менен жаңы технологияларына жана мезгилдик башкаруу институттары менен идеяларына муктаж [Юй Кэпин. *Китайская модель – опыт и точка зрения // Вэньхуэйбао. 2006-ж.*]. Кытайдын экономиканы өнүктүрүүнүн жолдорунун теориялык аспектерин изилдөө жана жалпылоо модернизациялоонун кытай моделинин негизин түзүүчү мүнөздөмөлөрдү бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берди. Модернизация салттуулукту толугу менен “сындыра албайт”, ал көбүнчө модернизациянын өзүнүн жүрүшүн жана мүнөзүн алдын ала аныктайт, ал эми коомдун өзүнүн салттарын уланттуучулугу турукташтыруучу фактор катары иштейт, модернизацияга туруктуулукту жана улантуучулукту берет. Көптөгөн түшүндүрмөлөр коомдун жалпы модернизациялык процессин түзүүчү катары экономикалык модернизацияга ээ. В. Гельман мисалы, экономикалык модернизациянын максаты экономикалык өсүү, бакубатчылыкты жогорулатуу, адам капиталын өнүктүрүүгө түрткү берүү болуп саналган, социалдык-экономикалык курстун алкагында жүзөгө ашырылуучу экономиканы системалуу кайра өзгөртүүлөрдүн жыйындысы катары экономикалык модернизацияны аныктайт [Гельман В. *Авторитарная модернизация: каковы ее перспективы в России [Электрондук ресурс] / 2008.: Жетүү режими: <http://www.eu.spb.ru>*]. Артыкчылыктуу деп тандап алынган тармакка капитал салуу агымын камсыз кылуу экономикага мындай системалуу терең кайра өзгөртүүлөрдү жүргүзүүгө караганда оңой экендиги аныкталды. Практикада мындай модернизациялоо саясатын жүргүзүү калктын абалын өзгөртүүгө жөндөмдүү оң натыйжаларды капысынан бербейт жана бериши да күмөн.

Г. Мюрдалдын пикири боюнча артта калууну жеңип чыгуу эмгек чыгымдарынын ордун толтуруу системасын өзгөртүүсүз мүмкүн эмес. Ал өзүнүн ой-жүгүртүүсүндө өнүгүүгө бет алган өлкөлөрдө калктын жашоо деңгээли менен өндүрүмдүүлүктө түздөн-түз байланыш бар, анткени "... кирешени көбөйтүү менен ишке болгон жөндөмдүүлүк жана эмгек натыйжалуулугу мыйзамдуу түрдө өсөт" [Мюрдаль Г. *Современные проблемы «третьего мира»*: сокр. пер. с англ. – М.: Прогресс, 1972. – 767]. Эволюцияны тарыхый-логикалык талдоо, кайра өзгөртүү процесси катары модернизациялоо жөнүндө сунуштамалар алардын максаттуу белгилерине жана ишке ашыруу механизмдерине тиешелүү төмөнкү этаптарын бөлүп көрсөтүү мүмкүндүгүн берет:

- XX кылымдын биринчи жарымы үчүн мүнөздүү жана өнөр жай үзгүлтүгүнө багытталган модернизация, ошодой эле өнүккөн өлкөлөр (Германия, АКШ, Улуу Британия) менен атаандаштык жарышууда татыктуу позицияны ээлөө;

- XX кылымдын экинчи жарымы үчүн мүнөздүү жана Батыштын өнүккөн өлкөлөрүнүн технологиялары жана институттарынан карыз алуу аркылуу дүйнөлүк чарбалык байланыш системасына натыйжалуу түздөлүүгө багытталган модернизация.

Биздин көз карашыбызда, өнөр жайды модернизациялоо тармакты инновациялык технологияларга жана ички рынокто да, тышкы рынокто да продукциянын атаандаштыкка жөндөмдүү чыгарууну жүзөгө ашырууга мүмкүндүк берүүчү өндүрүштүк күчтөрдү жакшыртууга тездик менен өтүү процессин камтыйт.

Экономикалык өсүү бул улуттук экономиканын жөндөмдүүлүгү, калктын муктаждыктарын канааттандыруучу жана ички да, тышкы да рынокто атаандаштыкка туруктуулугун камсыз кылуучу продукцияларды чыгарууну жүзөгө ашыруу. Экономикалык өсүүнүн негизги фактору улуттук экономиканын артыкчылыктуу тармактарына багытталуучу инвестициялар болуп саналат. Кыргыз Республикасынын экономикасынын артыкчылыктуу тармактарынын бири инвестицияларды талап кылуучу өнөр жай болуп саналат. КР өнөр жайын өнүктүрүү МЖӨ өнүктүрүү аркылуу каржылоонун механизмдерин модернизациялоону жана өзгөртүүнү талап кылган КР социалдык-экономикалык өнүктүрүүнүн негизги аспекти болуп саналат.

«Кыргыз Республикасынын өнөр жайынын азыркы абалын диагностикалоо» экинчи бөлүмүндө өнөр жайды өнүктүрүүнүн диагностикасы жүргүзүлдү, өнөр жай инвестициялык капиталына баа берилди, ошондой эле КРда өнөр жайды өнүктүрүүгө инвестициялардын таасирине көп фактордуу корреляциялык-регрессиялык талдоо жүргүзүлдү.

Изилдөө объекти Кыргыз Республикасынын өнөр жайы, аны өнүктүрүү көйгөйлөрү жана келечектери болуп саналат.

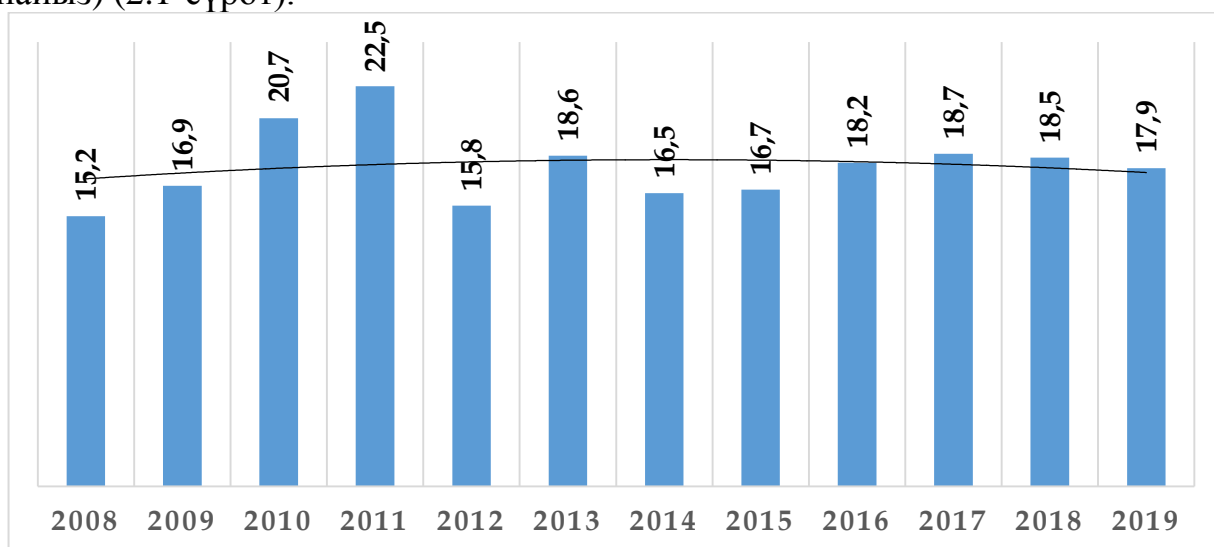
Изилдөө предмети катары Кыргыз Республикасынын өнөр жайын каржылоо жана модернизациялоо механизмдери чыгат.

Изилдөө методдору жана материалдары. Изилдөө методдору: талдоо

жана жалпылоо, жалпылаштыруу, абстракциялоо, эксперттик баалоо, системалуу жана кырдаалдык талдоо, убактылуу катарларды куруу, статистикалык жыйындыларды топтоштуруу жана салыштыруу, экономикалык көрсөткүчтөрдүн динамикасын баалоо, корреляциялык жана регрессиялык талдоо, логикалуу ажырымдоо жана болжолдоо.

Изилдөө материалдары катары улуттук жана чет элдик авторлордун атайын экономикалык адабияттары, электрондук ресурстар жана КРУБ маалыматтар базасы, КР УСК жана өнөр жайды өнүктүрүүгө тартылган башка уюмдар кызмат кылды.

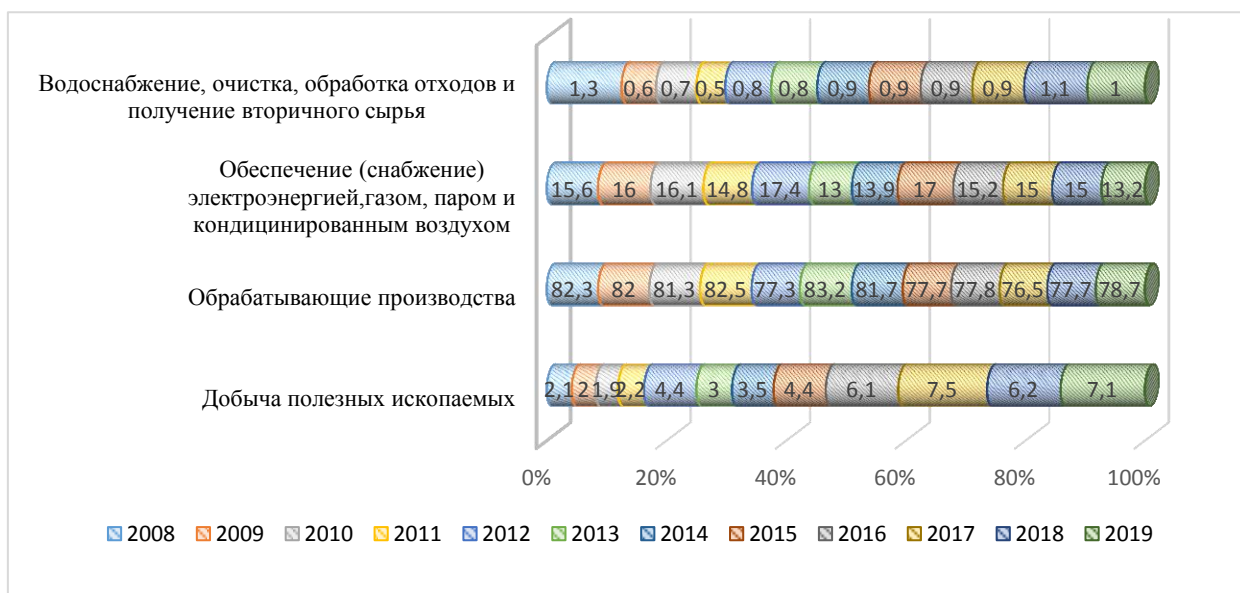
Тармактын өсүүнү талдоо Кыргыз Республикасын өнүктүрүү түшүндүрмөсүн жана экономиканын өсүү өзгөрүлмөлүүлүгүнүн себептерин түшүнүүгө алып келет. Алсак, ички дүң продукцияда кошумча дүң наркынын үлүшү 2019-жылы 17,9 пайызды түзүү менен өсүү темпине ээ (2008-ж. - 15,2 пайыз) (2.1-сүрөт).

2.1-сүрөт. КР өнөр жайынын кошумча дүң наркынын үлүшү, ИДП пайыздары менен

Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [<http://www.stat.kg>]

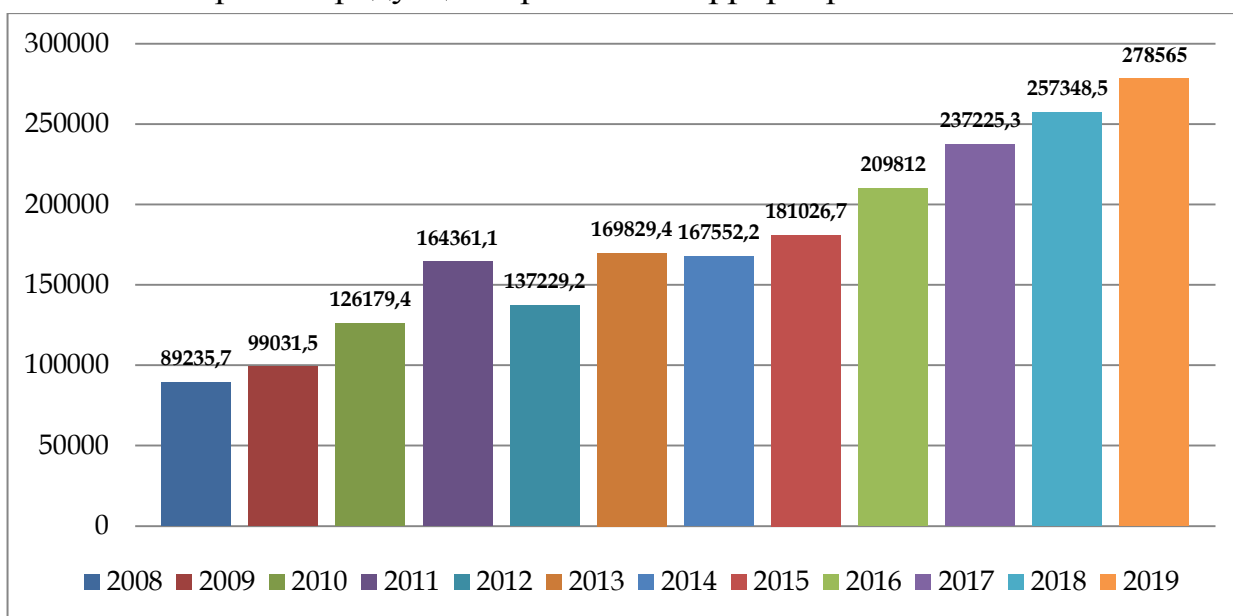
Өткөн жыйырма жылда кошумча дүң наркынын кыйла жогору деңгээли 2011-ж. – 22,5 пайыз, ал эми аз көрсөткүч 2012-ж. – 15,8 пайыз белгиленген, тиешелүүлүгүнө жараша 2019-ж. – 17,9% (2.1-сүрөт). Өндүрүштү иштеп чыгуучу ишканага өнөр жай өндүрүшүнүн жалпы көлөмүндө кошумча дүң наркынын кыйла салыштырма салмагы туура келген, 2019-жылы 79,1 пайызга үлүшү жогорулаган. Электр энергиясы, газ, буу жана муздатуучу аба менен камсыз кылуу боюнча ишканалардын үлүшүнүн азаыйышы 2008-жылы 15,6 пайыздан 2019-жылы 13,2 пайызга чейин, ошондой эле суу менен камсыздоо, тазалоо, калдыктарды иштеп чыгуу жана экинчи чийки затты алуу боюнча ишканалардын үлүшү тиешелүүлүгүнө жараша 1,3 пайыздан 1,0 пайызга чейин байкалган. Өнөр жай өндүрүшүнүн жалпы көлөмүндө пайдалуу казып алуулардын үлүшү 2008-ж. 2,1 пайыздан 2019-ж. 7,1 пайызга чейин көбөйгөн. (2.2-сүрөт)

2.2-сүрөт. Экономикалык иштин түрлөрү боюнча продукциялардын салыштырма салмагы (өндүрүштүн жалпы көлөмү %)

Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [<http://www.stat.kg>]

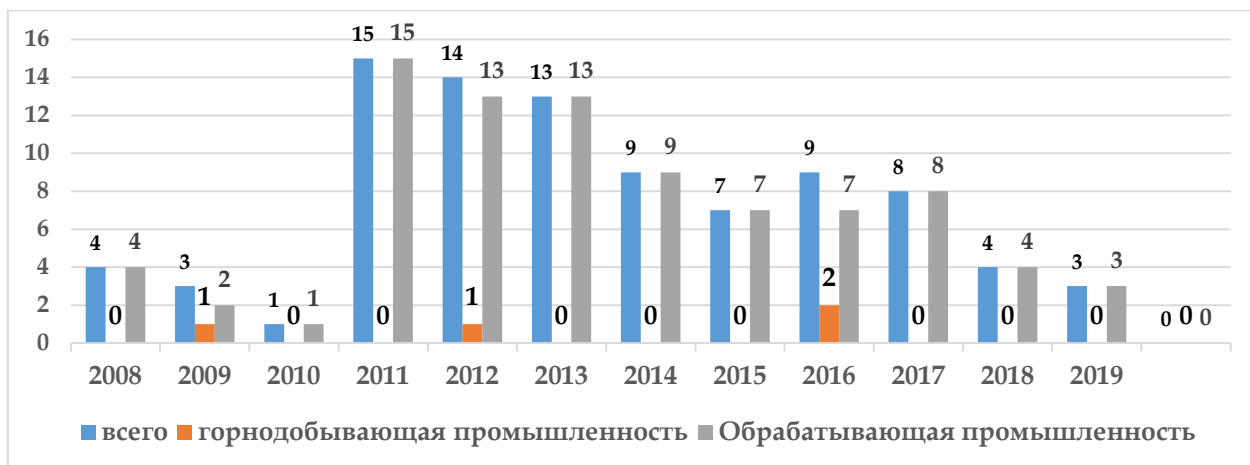
Өнөр жайдын башкы көрсөткүчтөрүнүн бири бул тармакта өндүрүлгөн продукция болуп саналат. 2.3-сүрөттө көрүнүп тургандай, 2019-жылы өнөр жай продукцияларынын көлөмү 278,5 млн сомду түзгөн жана 2008-жылга салыштырмалуу 189,9 млн сомго өскөн же өсүү 68% түзгөн. Бул көрсөткүч өнөр жай продукциясына, негизинен чийки зат тармагына суроо-талаптын эсебинен өнөр жай продукцияларын көбөйтүүнү көрсөтөт.

2.3-сүрөт. КР өнөр жай өндүрүшүнүн көлөмү, млн сом

Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [<http://www.stat.kg>]

Өнөр жайдын негизги көрсөткүчтөрүнүн бири анын финансылык натыйжалары болуп саналат. 2019-жылы өнөр жай ишканалары тарабынан 22 326,4 млн сом баланстык киреше алынган (17 706,1 млн сом – 2010-ж.) [<http://www.stat.kg>].

2.4-сүрөт. КР инновациялык продукция чыгаруучу ишканалардын саны
Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [<http://www.stat.kg>]

2.4-сүрөттө көрүнүп тургандай, инновациялык продукция чыгарган ишканалардын саны төмөндөп бара жатат. Кыйла активдүү инновациялык ишти иштеп чыгуучу ишканаларда, ошондой эле электр энергия, газ, буу жана муздатуучу аба менен камсыз кылуу, тамак-аш азыктарын өндүрүү (суусундуктарды кошкондо) жана тамеки азыктарын, резина жана желим буюмдар, башка металл эмес минералдык продукттарды өндүрүүчү ишканаларда байкалат. Инновациялык активдүүлүктүн толугу менен жоктугу дары-дармек продукцияларын, компьютерлерди, электрондук жана оптикалык жабдууларды, машиналарды жана жабдууларды өндүрүү боюнча, жыгач иштеп чыгуу жана жыгачтан буюмдарды (эмеректен тышкары) өндүрүү боюнча ишканаларда белгиленет.

Инновациялык ишти каржылоонун негизги булагы 2019-ж. (86,5 пайыз чыгашанын жалпы суммасында) – ишкананын жеке каражаттары. Көмүр казуучу, тамак-аш азыктарын, башка металл эмес минералдык азыктарды, негизги металлдарды жана транспорт каражаттарын өндүрүүчү ишканалар жеке финансы каражаттарын гана пайдаланышкан. Инновациялык долбоорлорду өүктүрүүнү бюджеттен каржылоо 4,6 млн сомду түздү, ал эми алардын чыгашаларынын жалпы көлөмүнүн үлүшү 0,6 пайызды түздү. Бюджеттик каражаттардын эсебинен калдыктарды чогултуу, иштеп чыгуу жана жок кылуу, экинчи чийки затты алуу жаатында ишти жүзөгө ашыруучу уюмдар каржыланган.

Инновациялык ишти каржылоодо чет элдик инвестициялар 2019-жылы 2,3 пайызды түздү жана сууну чогултуу, иштеп чыгуу жана бөлүштүрүү боюнча уюмдарга багытталда, ал эми башка каржылоо булактары 10,4 пайызды түздү.

Технологиялык инновацияларды жүзөгө ашырууга насыяларды жана карыздарды тамак-аш азыктарын өндүрүүчү ишканалар пайдаланышкан (0,2 пайыз) [<https://www.patent.kg>]

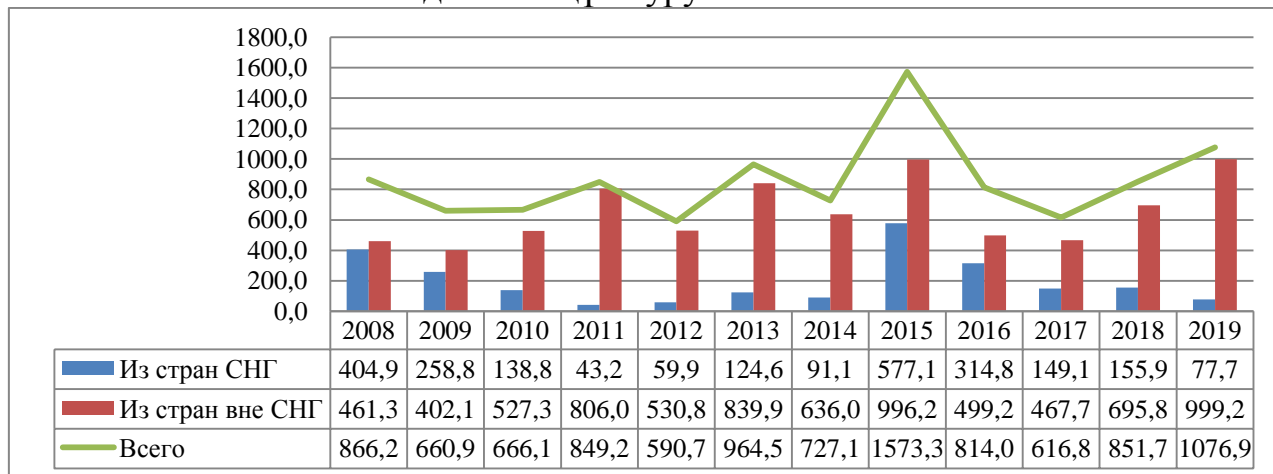
Демек, республиканын өнөр жай ишканалары тарабынан киргизүү процесси өтө төмөн бойдон калууда жана ошол эле убакта инновациялык техниканы жана технологияларды импорттоодон көз каранды.

Ишкананын сандык катышын өлчөөчү, инновациянын типтеринин бирин (технологиялык, маркетингдик, уюштуруучулук) жүзөгө ашыруучу ишкананын инновациялык активдүүлүгү, изилденген ишканалардын (768) жалпы санынын 2019-жылы 5,5 пайызын түздү, тескерисинче 2008-жылы 1,8 пайызды түзгөн.

Түздөн-түз чет элдик инвестициялар (ТЧЭИ) ар бир өлкөнүн өнүгүүсүнүн стратегиялык көйгөйлөрүн чечүү үчүн негизги курал болуп саналат. Өнүккөн өлкөлөр үчүн тышкы каржылоонун ири булагы болуп ТЧЭИ саналарын дүйнөлүк практика ырастайт. ТЧЭИ негизги капиталдын өнүгүшүн түзүлүшүн тездетет, төмөн балансын нормалдаштырууну шарттайт, жаңы жумушчу орундарын түзөт, өндүрүмдүүлүктү жогорулатат, технологияларды жана көндүмдөрдү өткөрүп берет, экспорттук мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтет, мөөнөтүнөн мурда экономикалык өсүүнү камсыз кылат.

Бирок өнүгүп жаткан өлкөлөр, эреже катары бир катар себептер менен инвестициялык климаттын төмөн кызыктыруучулугу жагынан, ички рыноктун өнүкпөгөндүгүн, сапаттуу инфратүзүмдүн жоктугун, жогорку деңгээлдеги коррупцияны, саясий туруксуздукту, интеллектуалдык менчик укуктарын коргоонун төмөн деңгээлин, сот тутумунун өркүндөтүлбөгөнүн ж.б. кошкондо, көйгөйлөргө туш болушат.

ТЧЭИ талдоо, негизги инвестор өлкөлөр негизинен КР тоо-кен казуу тармагына инвестициянын салттуу булактарын киргизишет. Алсак, мисалы, канадалык инвесторлор негизинен алтын издөөгө жана казууга багыт алышкан, ошол эле убакта КЭРден ТЧЭИ катары өнөр жайды иштеп чыгууга жана геологиялык чалгындоого көңүл бурушкан.

2.5-сүрөт. КМШ өлкөлөрү жана КМШ өлкөлөрүнөн тышкары КРга түздөн-түз чет элдик инвестициялар, млн АКШ долл.

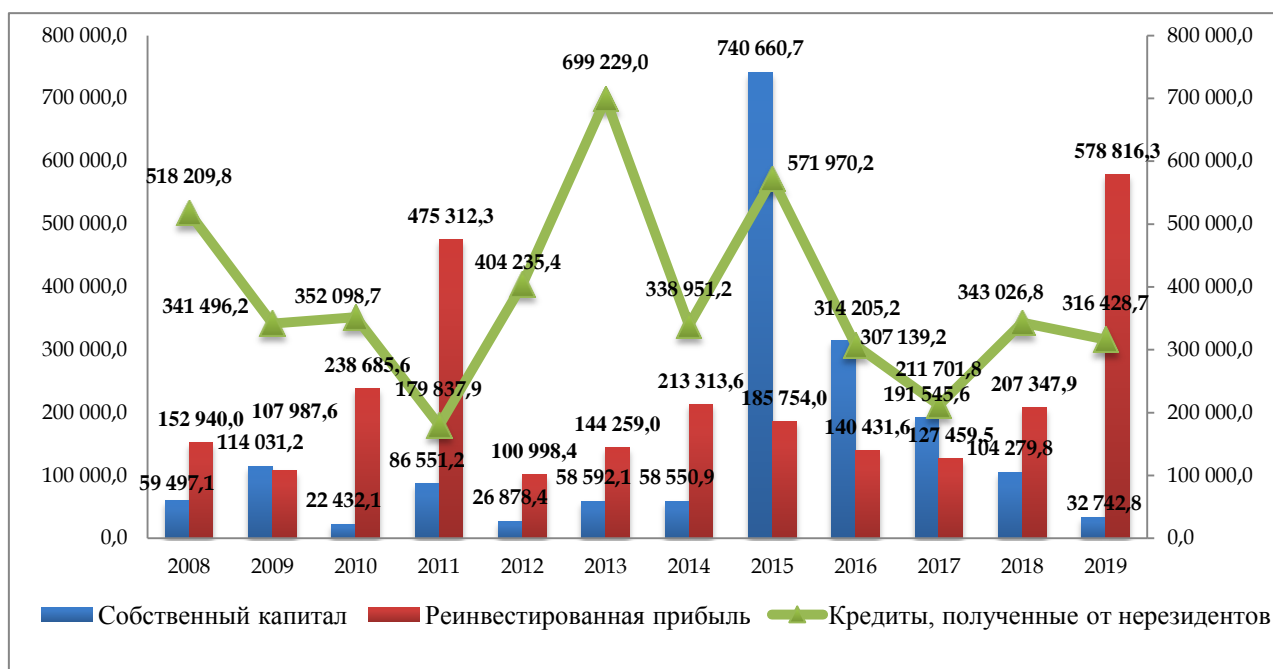
Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [<http://www.stat.kg>]

2.5-сүрөттө көрүнүп тургандай, КРга ТЧЭИ келип түшүүсү 2015-жылы жогору чекке жеткен, эң төмөн 2009-ж. жана 2017-ж. болгон. КМШ өлкөлөрүндө КМШдан тышкары өлкөлөргө караганда ТЧЭИ олутсуз экендиги факт. Мисалы, КМШ тышкары 2019-ж. ТЧЭИ 99,2 млн АКШ долларын түзгөн, тескерисинче 2008-ж. 461,3 млн АКШ долларын түзгөн, ал

эми КМШ өлкөлөрүнүн ичинен ТЧЭИ 2019-ж. 77,7 млн АКШ долларын түзсө, тескерисинче 2008-ж. 404,9 млн АКШ долларын түзгөн, бул 2009-жылы инвестициялардын келип түшүүсү дээрлик 10 эсеге төмөндөгүнүн күбөлөндүрөт. 2019-ж. ТЧЭИ жыйынды көлөмү 1076,9 млн АКШ долларын түзсө, тескерисинче 2008-ж. 866,2 млн АКШ долларын түзгөн, мында КМШдан тышкары өлкөлөрдө ТЧЭИ өсүүсү байкалган.

Изилденүүчү мезгил үчүн кайра инвестицияланган пайда 3,8 эсеге өскөн жана 2019-ж. 578 816,3 АКШ долларын, тескерисинче 2008-ж. 152 940,0 АКШ долларын түзгөн. Кайра инвестицияланган пайда чет элдик инвесторлордун салымынын ийгиликтүүлүгү жана алардын КР экономикалык саясатынын шарттарында натыйжалуулугу жана КР инвестициялоо узак мөөнөттүү маанайы чет элдик инвесторлордун бизнес жүргүзүүнүн жагымдуу шарттарын көрсөтөт. Мындай компаниялар ички рынокто гана атаандаштыкка жөндөмдүү болбостон, тышка дагы чыгат.

Резидент эместер алган насыялардын көлөмүнүн кыскаруу мезгилинде кайра инвестициялоонун өсүүсү байкалган. Алсак, 2008-ж. жана 2009-ж. резидент эместерден алынган насыялар 2008-ж. 518 209,8 АКШ долларын түзсө, тескерисинче 2019-ж. 518 209,8 АКШ долларын түзгөнүн көрүүгө болот, тиешелүүлүгүнө жараша кайра инвестицияланган пайда 2019-ж. - 578 816,3 АКШ долларын түзсө, тескерисинче 2008-ж. 152 940,0 АКШ долларын түзгөн (2.6-сүрөт).

2.6-сүрөт. КР түздөн-түз инвестициялардын келип түшүүсү, түрлөрү боюнча, АКШ доллары

Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [[http:// www.stat.kg](http://www.stat.kg)]

Инвестицияланган чет элдик капитал катары компаниянын жеке капиталынын көлөмү 2008-2019-жж. 45% кыскарган жана 2019-ж. – 32 742,8 миң АКШ доллары, тескерисинче 2008-ж. 59 497,1 АКШ долларын түзгөн.

Ошентип, фоктордук белгилерди корреляциялык талдоо үчүн төмөнкүдөй көрсөткүчтөр тандап алынган:

X1 — КМШ тышкары өлкөлөрдөн чет элдик инвестициялардын келип түшүүсү (миң АКШ доллары);

X2 — КМШ өлкөлөрүнөн чет элдик инвестициялардын келип түшүүсү (миң АКШ доллары);

X3 — инвестицияланган чет элдик капитал катары жеке капитал (миң АКШ доллары);

X4 — кайра инвестицияланган пайда (миң АКШ доллары);

X5 — резидент эместер алган насыялар (миң АКШ доллары).

Өнөр жай өндүрүш көлөмдөрүнүн фактордук белгилерден корреляциялык көз карандылыгы жүргүзүлгөн эсептер жуп-жубу менен 2.1-таблицада берилди.

Таблица 2.1 – 2008-2019-жж. үчүн КР өнөр жай өндүрүш көлөмдөрүнүн фактордук белгилерден корреляциялык көз карандылыгынын көрсөткүчтөрү

	У	X1	X2	X3	X4	X5
У	1					
X1	0,836318152	1				
X2	0,366506335	0,123618	1			
X3	0,133353314	-0,18983	0,610229	1		
X4	0,445809049	0,636211	-0,11758	-0,1936	1	
X5	-0,299402744	-0,15768	0,195664	0,2422	-0,37225	1

Булак: маалыматтар боюнча эсептелди [[http:// www.stat.kg](http://www.stat.kg)]

Өнөр жай өндүрүш көлөмдөрүнүн фактордук белгилерден корреляциялык көз карандылыгынын эсеби боюнча өнөр өндүрүш көлөмдөрүнүн өсүүсүнө кыйла таасирди X1 – КМШ тышкары өлкөлөрдүн чет элдик инвестицияларынын келип түшүүсү 0,8663 көрсөткүчү менен көрсөтүлөт.

КМШ тышкары өлкөлөрдүн чет элдик инвестициялардын келип түшүүсүнөн өнөр жай өндүрүш көлөмдөрүнүн көз карандылыгын регрессиялык талдоонун натыйжалары 2.2-таблицада көрсөтүлдү.

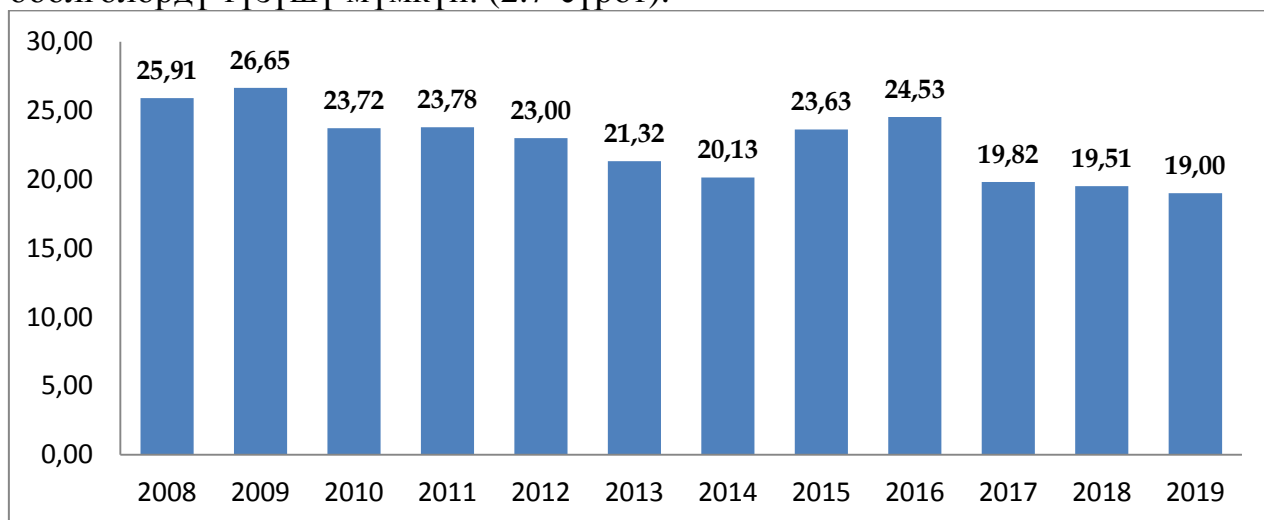
Таблица 2.2 – КМШ тышкары өлкөлөрдүн чет элдик инвестициялардын келип түшүүсүнөн өнөр жай өндүрүш көлөмдөрүнүн көз карандылыгын регрессиялык талдоонун натыйжалары

Көрсөткүчтөр	Мааниси
Көптүк R	0,836318152
R-квадрат	0,699428051
Нормаланган R-квадрат	0,669370856
Стандарттык ката	35023,4498
Байкоо	12

Булак: маалыматтар боюнча эсептелди [[http:// www.stat.kg](http://www.stat.kg)]

Көптүк корреляциянын коэффициентин $R=0,836318$ маанисин көрсөттү жана көрсөткүчтөрдүн түздөн-түз олуттуу байланышын көрсөтөт. R^2 детерминация коэффициенти 0,699428051 же 69,9428051% түздү (2.4-табл. караңыз). Мында ошентип, 69,94% эсептелген модель өнөр жай өндүрүш продукцияларынын көлөмүнүн Кыргыз Республикасында КМШ тышкары өлкөлөрдөн чет элдик инвестициялардын келип түшүү көлөмүнөн көз карандылыгын түшүндүрөт, мында эсептелген моделдеги эске алынбаган факторлор 30,06% түзөт.

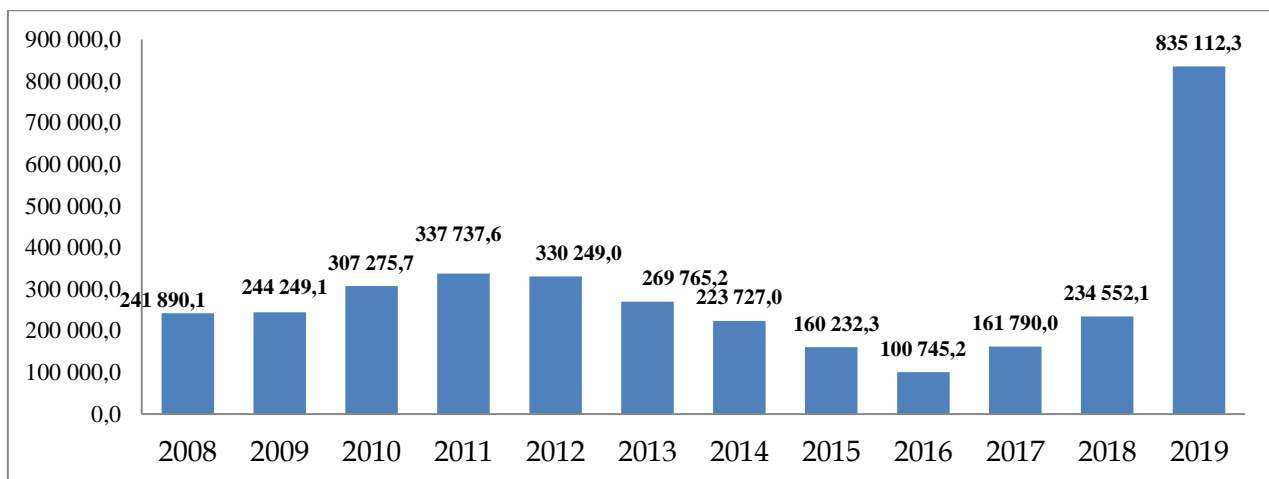
Өнөр жайды өнүктүрүүгө тышкы факторлор таасир көрсөтүшү мүмкүн. Атап айтканда, коммерциялык банктар тарабынан берилген насыялардын орточо пайыздык ставкасы, өнөр жай өндүрүшүнө чакан насыя берүү, жеке жактардын которууларынын агымы. Коммерциялык банктар тарабынан улуттук валютада берилген насыялардын орточо пайыздык ставкасы изилденген мезгилде 6,91% төмөндөгөн жана 2019-ж. 19% түзгөн, бул КР өнөр жайын, өзгөчө чакан жана орто бизнести өнүктүрүү үчүн жагымдуу өбөлгөлөрдү түзүшү мүмкүн. (2.7-сүрөт).

2.7-сүрөт. КР Коммерциялык банктар тарабынан улуттук валютада берилген насыялардын орточо пайыздык ставкасы, %

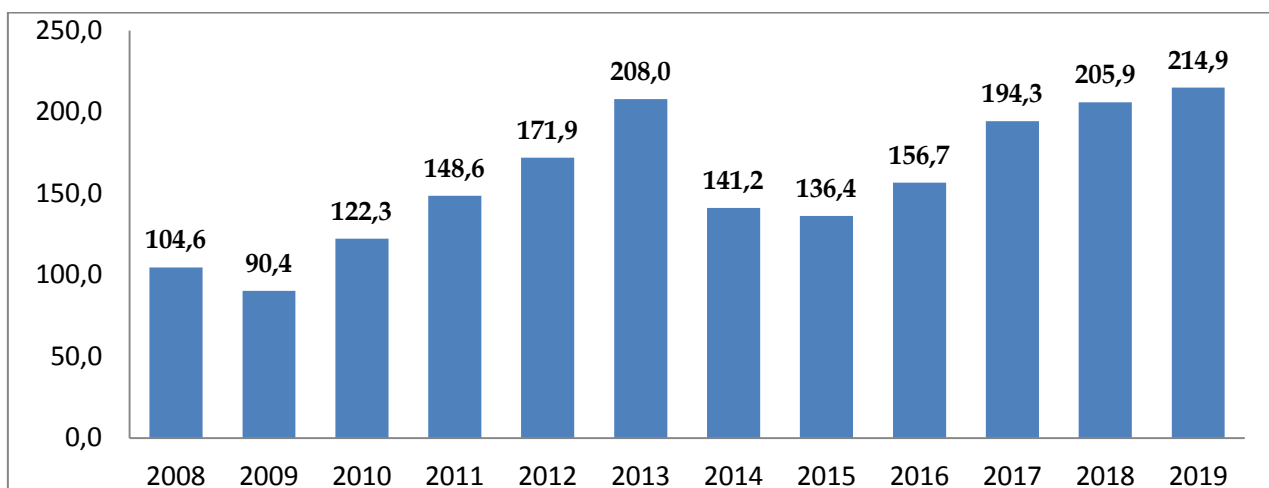
Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [<http://www.stat.kg>].

2019-ж. үчүн чаканнасыя берүүчү компаниялар 835112,3 миң сом көлөмүндө чакан насыяларды берүү менен өнөр жай өндүрүшүнө олуттуу салым кошту, 2008-2019-жж. Чакан насыялардын көлөмү 100745,2 - 337737,6 ортосунда оошуп турган (2.8-сүрөт). 2008-2018-жж. өнөр жай өндүрүшүнө чакан насыя берүүнүн көлөмүнүн динамикасы бирдей эмес болгонун белгилөөгө болот.

2.8-сүрөт. КР өнөр жай өндүрүшүнө чакан насыя берүү, миң сом
Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [[http:// www.stat.kg](http://www.stat.kg)]

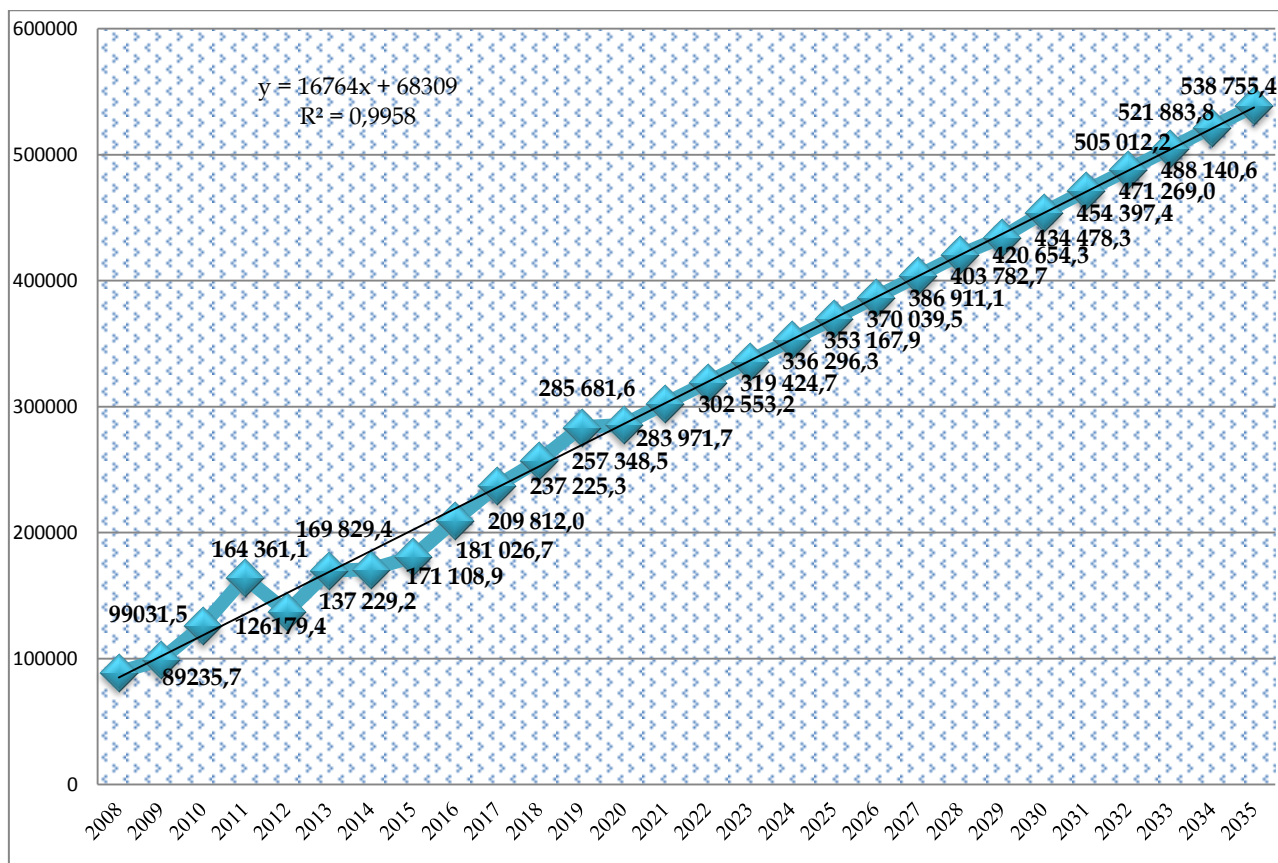
Экономииканы өнүктүрүүнүн дагы бир булагы жалпысынан өнөр жай, атап айтканда, КРга жеке жактардын акча которуусу болуп саналат. Которуу системасы аркылуу жүзөгө ашырылуучу жеке жактардын акча которууларынын агымынын көлөмү 90,4-214,9 млн АКШ долларында өзгөрүлүп турган (2.9-сүрөт).

2.9-сүрөт. Которуу системасы аркылуу (декабрь) жүзөгө ашырылуучу жеке жактардын КР акча которууларынын агымынын көлөмү, млн АКШ доллары

Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [[http:// www.stat.kg](http://www.stat.kg)]

Кыргыз Республикасында өнөр жай продукцияларын өндүрүү көлөмүнүн көрсөткүчтөрүн изилдөө ырасталган болжолду жасоого мүмкүндүк берет. Өнөр жай өндүрүш продукцияларынын көлөмүнүн өсүү динамикасы жетиштүү бирдей, ошондой тренд линиясы $y = 16764x + 68309$ түрүнүн линиялык функциясы менен сыпатталышы мүмкүн, өзгөчө аппроксимация ырастуулугунун чоңдугу жогору жана $R^2 = 0,9958$ түзөт (2.10-сүрөт).

2.10-сүрөт. КР өнөр жай өндүрүшүнүн көлөмү, млн сом

Булак: маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү [<http://www.stat.kg/>]

«Кыргыз Республикасынын өнөр жайын модернизациялоону мамлекеттик-жеке каржылоо» үчүнчү бөлүмүндө өнөр жайдагы мамлекеттик-жеке өнөктөштүк моделдерин түзүү мыйзам ченемдүүлүктөрү, мамлекеттик мүлктү жөнгө салуу жана өнөр жайды каржылоодо мамлекеттик-жеке өнөктөштүктү (мындан ары – МЖӨ) өнүктүрүү формалары изилденди.

МЖӨ мааниси боюнча инновациялык метод болуп саналат, ал шарттарга ылайык долбоорлорду ишке ашырууда өзүнүн башкаруучу да финансылык да потенциалын пайдалануучу бизнес менен келишимдерди (контракттарды) түзүү үчүн мамлекет тарабынан колдонулат. Мында негизги өзгөчөлүк болуп мамлекеттик-жеке өнөктөштүк саналат:

- камсыз кылуунун жана кызмат көрсөтүүлөрдүн узак мөөнөттүүлүгү;
- бизнестин тобокелдиктерин өткөрүп берүү;
- юридикалык жактар жана мамлекеттик сектордун ортосунда түзүлүүчү келишимдердин (контракттардын) формаларынын көп түрдүүлүгү.

КР өлкөдө эл аралык практиканы эске алуу менен 2012-жылдан тартып МЖӨ өнүктүрүү боюнча алгачкы кадамдарды көргөн. «Кыргыз Республикасында мамлекеттик-жеке өнөктөштүк жөнүндө» КР Мыйзамына ылайык (2012-ж.) [<http://cbd.minjust.gov.kg/>] МЖӨ институционалдык базасы түзүлгөн жана тобокелдиктерди башкаруу боюнча ыйгарым укуктуу

мамлекеттик органдар аныкталган. Ошондой эле 2013-жылы МЖӨ ченемдик укуктук актылары, анын ичинде жеке өнөктөштүн катышуу формасы жөнүндө жобо, тенде өткөрүү тартиби, тобокелдиктерди башкаруу боюнча жобо жана башкалар иштелип чыккан жана кабыл алынган.

МЖӨ ишке ашыруу боюнча алгачкы тажрыйба КРда 2013-2017-жж. МЖӨ ар бир долбоорун ишке ашыруу үчүн көптөгөн жол-жоболорго байланышкан МЖӨ ченемдик укуктук базасында, ТЭН деталдуу иштеп чыгуу боюнча талаптар, МЖӨ ар бир долбоорун ыйгарым укуктуу органдар менен макулдашуудан өткөрүү жана башка бөлүгүндө бир катар кыйынчылыктарды аныктады. 2014-жылы мамлекеттик-жеке өнөктөштүк долбоорун сапаттуу даярдоо үчүн финансы куралын түзүү максатында 4 млн АКШ доллары капиталы менен МЖӨ Долбоорлорду даярдоону каржылоо фонду (ДДКФ) түзүлгөн. 2016-жылы МЖӨ пилоттук долбоорлорун даярдоо башталган. Бирок алар МЖӨ ДДКФ линиялары боюнча ишке ашырылган эмес, жеке өнөктөштү тандоо боюнча тендерлер өткөрүлгөн эмес. ДДКФ ишинин натыйжасыздыгынын негизги себептери болуп мамлекеттик өнөктөштөр үчүн табыштамаларды берүү жана даярдоо жол-жоболорунун татаалдыгы, бюджеттик системадан жана секвестирлөө принциптеринен улам акча бөлүүнүн бюрократиялык механизмдери, консультациялык кызматтарды сатып алуу боюнча татаал механизмдер ж.б. КРда МЖӨ ар бир долбоорун ишке ашыруунун мөөнөттөрүн узартууга жана татаалдаштырууга алып келди.

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн натыйжалары МЖӨ өнүктүрүүгө тоскоолдук жаратуучу көйгөйлөрдү бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берди, алардын ичинде:

1. МЖӨ чөйрөсүндө колдонуудагы ченемдик мыйзамдык базанын натыйжасыздыгы. 2019-ж. МЖӨ жөнүндө жаңы мыйзам кабыл алынган. Бирок мыйзамда МЖӨ долбоорлорун контролдоо, көзөмөлдөө, мониторинг жана реестрге киргизүү жол-жоболорун регламенттөө менен байланышкан иштелип чыккан маселелер калып калган *[Мамлекеттик-жеке өнөктөштүк жөнүндө [Электрондук ресурс]: КР 2019-ж. 22-июлундагы № 95 Мыйзамы]*. Олуттуу тоскоолдуктар катары жеке инвесторлор үчүн мамлекеттик бийлик органдары тарабынан долбоорлорду методологиялык иштеп чыгуунун жогорку деңгээлинин жетишсиздиги менен чакырылган МЖӨ долбоорлорун ишке ашыруу үчүн долбоорлук документтердин сапатынын төмөндүгү чыгат.

2. МЖӨдө жеке сектордун кызыкдарлыгынын деңгээлинин төмөндүгү, анткени мамлекет менен бизнестин ортосунда мамлекеттик-жеке өнөктөштүк долбоорлорун ишке ашыруунун механизми иштелип чыккан эмес. Ага кошумча, эки тарап үчүн тең жеке мейкиндик аймактары жана чектери так бөлүнгөн эмес. Экономиканын стратегиялык секторлорунун уюмдарынын ишин чектеген факторлор бар. Кызмат көрсөтүү чөйрөсүн өнүктүрүүнү чектеген негизги факторлордун ичинде кызмат көрсөтүүгө суроо-талаптын тартыштыгы, жогору салык басымы, финансылык каражаттардын тартыштыгы жана чоң отчеттук жүктөм болуп саналат. Бирок, белгиленген

көйгөйлөр Кыргызстан үчүн гана эмес, МЖӨ төмөн деңгээлде өнүккөн КМШ башка өлкөлөрү үчүн да мүнөздүү.

3. Мамлекеттик-жеке өнөктөштүктү өнүктүрүүнүн бирдиктүү институттарынын жоктугу.

4. Муниципалдык жана мамлекеттик кызматчылардын да, бизнес коомчулуктун өкүлдөрүнүн да МЖӨ өнүктүрүү үчүн зарыл болгон билимдеринин жана компетенцияларынын жоктугу. Чиновниктердин компетенциясынын чөйрөсүнө бизнес-коомчулугу менен өз ара аракеттенүү, кабыл алынган мыйзам актыларын ишке ашыруунун өзгөчөлүктөрү жөнүндө тиешелүү билимдерди жаңылоо жана сатып алуу маселелери кирет.

5. МЖӨ өнүктүрүү тенденциясы акыркы он жылда КРда түзүлүүдө, бирок ал региондордо да, муниципалдык билим берүүдө да социалдык-экономикалык өнүктүрүүнү ишке ашыруунун натыйжалуу механизми боло элек. Ошондой эле КРда ченемдик укуктук актылардын өркүндөтүлбөгөнүнөн улам, МЖӨ долбоорлорун ишке ашыруу процессин активдештирүүгө бизнес коомчулугу тарабынан ишенбөөчүлүктү белгилөөгө болот.

КР мамлекеттик-жеке өнөктөштүктү ишке ашыруу практикасын активдештирүү боюнча иш-чаралардын бүтүндөй комплексин киргизүү зарыл. Биринчиден, тобокелдиктерди жана долбоорлордун натыйжалуулугун баалоого, ошондой эле мамлекеттик жана бизнестин таасиринин чөйрөсүн так бөлүүгө жөндөмдүү компетенттүү орган (же органдар) түзүлүүсү керек. Алсак, мисалы, өнүккөн өлкөлөрдүн атап айтканда, Улуу Британиянын оң тажрыйбасы боюнча бир катар органдар бар: Partnerships UK, Консультациялык кеңеш, Башкармалык Partnerships UK (9 директор), Аудиттер комитети (ички контроль), Улуттук контролдук башкаруу (долбоорлорду контролдойт). Экинчиден, компетенциясына мындай долбоорлорду ишке ашыруу маселелери кирген бийлик органдарынын бизнес-коомчулугунун өкүлдөрүнө багытталган МЖӨ ишке ашыруу боюнча бирдиктүү универсалдуу механизмдерди иштеп чыгуусу зарыл. Андан тышкары, МЖӨ долбоорлорун киргизүүнүн дүйнөлүк практикасы мамлекет тарабынан мындай макулдашууларды ишке ашыруу талаптары так аныкталууга, ошондой эле коомдук өнөктөштөрдүн ортосунда тобокелдиктер бөлүнүүгө тийиш. Эгерде жеке инвестор тобокелдиктердин чоң бөлүгүн алса, анда мамлекет өзүнүн административдик таасирин жана контролдун даражасын минималдаштырууга тийиш [Дерябина, М. Государственно-частное партнерство: теория и практика/ [Электрондук ресурс]: <http://instituciones.com>]. Үчүнчүдөн, мамлекеттик жана муниципалдык кызматчылардын квалификациясын жогорулатуу системасын алардын бизнес менен өнөктөштүк, МЖӨ долбоорлорун киргизүү жаатында компетенттүүлүктөрүнүн даражасын жакшыртуу, ошондой эле ушул чөйрөдө тийиштүү кызматтарды көрсөтүү үчүн киргизүү зарыл. Эреже катары, муну менен ири финансы институттары жана компаниялар ар түрдүү окутуучу семинарларды өткөрүү менен иштешет, анын жүрүшүндө катышуучулар

инвестициялык долбоорлорду түзүмдөштүрүүдө жана ишке ашырууда МЖӨ механизмдери жаатында квалификациясын жогорулатышат [*«Мамлекеттик-жеке өнөктөштүк жөнүндө»*: КР 2019-ж. 22-июлундагы №95 Мыйзамы. <http://cbd.minjust.gov.kg>]. Бирок мындай практика азыркыга чейин системалуу мүнөздү алып жүрбөйт.

Биздин оюбуз боюнча, КРда МЖӨ долбоорлорун кыйла натыйжалуу киргизүүгө багытталган саналган сунуштамаларды ишке ашыруу долбоорлордун өсүүсүн жана натыйжалуулугун шарттайт деген негиз бар, демек мамлекеттик бийликке бизнестин ишениминин деңгээлин жогорулатуу керек. Мамлекеттик-жеке өнөктөштүктүн натыйжасында бизнестин жана бийлик органдарынын актуалдуу кызматташуу формасы, экономиканын натыйжалуу механизми менен жана инновациялык жана инвестициялык саясатты жүзөгө ашыруу аркылуу КР чет өлкөлөрүндөй боло алат. Муну сөзсүз региондордо да, жалпы өлкөдө да социалдык-экономикалык өнүктүрүүнү шарттоого тийиш.

Мамлекеттик мүлктү башкаруу экономиканы мамлекеттик жөнгө салуунун куралдарынын бири болуп саналат, анын максаты төмөнкүлөр болуп саналат: бүтүндүктү камсыз кылуу, сактоо, талаптагыдай колдонуу, сапаттуу параметрлерди өнүктүрүү жана жакшыртуу, мамлекеттин, коомдун жана калктын жалпы кызыкчылыгындагы мамлекеттик менчиктин объекттеринин бардык жыйындысын натыйжалуу түзүү жана сарамажалдуу пайдалануу.

Башкы себептердин ичинен мамлекеттик мүлктү натыйжалуу башкаруунун жетишсиздиги мамлекеттик башкаруунун укуктук куралдарынын жана механизмдеринин адекваттуу рынок мамилелеринин жоктугу болууда. Бул мамлекеттик салык-бюджеттик (фискалдык), финансылык, акча-насыя жана тышкы саясат, менчиктин формалары жана баалардын түзүлүшү ж.б. Биздин көз карашыбызда, бул чөйрөдө финансы-насыя чөйрөсүндөгү институттар аркылуу өнөр жай менен мамлекеттин өз ара мамилелерин кыйла кеңири өнүктүрүү зарыл. Өнүктүрүүнүн ар түрдүү тепкичтеринде турган мамлекеттердин ар түрдүү тажрыйбасы рынок экономикасын андан ары түзүү максатында бул чөйрөдө өз ара мамилелерди конструктивдүү өнүктүрүү зарылдыгын көрсөттү.

Мамлекет менен бизнес-өнөктөштүк жаңы институту катары каралууга тийиш, анын иши коомдун кызыкчылыктарын канааттандыруу максатында, бирок өнөктөштүктүн эки катышуучусунун кызыкчылыктарын канааттандырууну эске алуу менен формалдуу жана формалдуу эмес эрежелерди пайдалануу менен бийлик органдарынын жана ар түрдүү деңгээлдеги башкаруунун жана ири ишкерлердин биргелешип иштешүүсүн камсыз кылууга багытталган.

«Кыргыз Республикасында өнөр жайын модернизациялоо процессин каржылоону өркүндөтүүнүн концептуалдуу негиздери» төртүнчү бөлүмдө өнөр жайды каржылоонун мамлекеттик жөнгө салуу жана колдоо каралды, өнөр жайды модернизациялоону каржылоо концепциясы

иштелип чыкты, ошондой эле 2040-жылга чейин өнөр жайга инвестициялык агымдардын болжолу берилди. Мамлекеттик жөнгө салуунун негизги максаты болуп өнөр жай экспортунун өсүүсүнө көмөктөшүү болуп саналат. Мында КР аймактык рыноктордо гана эмес, негизги экономикалык рыноктордо да – Россияда, Казакстан Республикасында, Кытайда экспорттун өсүүсүнө багыт алуу керек, ал өз кезегинде орто- жана узак мөөнөттүү келечекте глобалдуу дүйнөлүк рынокко чыгууну талап кылат. Андан тышкары, өнөр жайдын инновациялык тармактарын колдоо жана коргоо талап кылынат. Биринчи кезекте, өзгөчө көңүлдү рыноктун инновациялык сегменттерин өздөштүрүүчү өнөр жай секторлорун андан ары өнүктүрүүгө бөлүү керек, ошону менен бирге жаңы өндүрүштөрдү ДСУ жана ЕАЭБ эрежелерине карама-каршы келбеген иш-чараларды ишке ашыруу жолу менен коргоо зарыл. Экинчи кезекте, ноу-хау илгерилетүүгө биринчи даражада көңүл буруу керек. Жаңы изилдөөлөр экономикалык өсүү экспорт үчүн модернизацияланган продукциялардын белгилүү санынын болушу менен байланыштуу.

КР өнөр жайында өзгөчө ишкананын жеке каражаттарынын эсебинен жүзөгө ашырылуучу технологиялык инновацияларды каржылоо олутсуз (4.1-таблица). 2019-ж. жеке каражаттардын эсебинен технологиялык инновацияларга чыгашалар – 86,9 пайызды, анда чет элдик инвестициялардын үлүшү катары – 8 пайызды түзгөн.

Таблица 4.1 – КР өнөр жайында каржылоонун булактары боюнча технологиялык инновацияларга чыгашалар, пайыздар менен

	2008	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 % 2008
Бардыгы, анын ичинде:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
Ишкананын жеке каражатты	70,4	91,6	49,6	34,5	28,1	63,7	70,4	77,6	91,6	86,9	18,9
Мамлекеттик бюджет	-		1,9	0,2	-	-					0
Чет элдик инвестициялар	11,5		35,5	62,7	8,2	36,1	11,5	2,2		8,0	-30
Башка	18,1	8,4	13	2,6	63,7	0,2	18,1	20,2	8,4	4,9	-72

Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [<http://www.stat.kg>]

Мунун бардыгы негизги өндүрүштүк фонддорду жаңылоодо улуттук экономиканын муктаждыктары менен ченелбейт, анткени физикалык жактан жарактан чыгуу өнөр жай тармагында жол берилген ченемдеги деңгээлден 2-3 эсеге көп. Изилдөөгө жана жаңы продукттарды иштеп чыгууга, кызматтарга жана жаңы өндүрүштүк процесстерди өндүрүү методдоруна чыгашалар 2019-ж. 10,7 млн сомду же 1,1% түздү. Эгерде өткөн жылдагы чыгымдарды эске алуу менен инновациялык продукция түзүлгөн болсо, (ал тургай бир аталыш), анда жаңы продукцияны чыгаруу үчүн өндүрүштүк долбоорлоо иш жүзүндө чыгашалар менен өлчөнбөйт, анын продукциянын

татаалдыгынан көз карандылыгы ИИИ чыгымдарына карата 6-10 эсе жогору болууга тийиш. Көрсөтүлгөн маалыматтардын ичинен, негизинен ИИИ чыгымдарынан 12-18 эсе жогору болгон жаңы буюмдарды даярдоого жана өздөштүрүүгө болгон чыгымдар таптакыр жок. Жогоруда саналгандардын ичинен өнөр жай ишканаларында жаңы инновациялык продукцияларды түзүү алсыз. Негизинен жаңы продукцияны түзүүдө бир катар жылдар бою модернизациялоо, өркүндөтүү процесси жүрөт (4.2-сүрөт).

Кыргызстандын өнөр жайын өнүктүрүүнүн негизги милдеттери болуп өнөр жай өндүрүшүнүн экспортко багытталган түзүмүнүн диверсификациясы, колдонуудагы тармактарды модернизациялоо жана кубаттуулугун кеңейтүү, туруктуу жаңы жумушчу орундарын түзүү жана инвестицияларга түрткү берүү саналат.

Таблица 4.2 – 2019-ж. үчүн КР экономикалык иштин жаңылыгынын деңгээли жана түрлөрү боюнча инновациялык продукциялардын көлөмү

Экономикалык иштин түрү	Инновациялык продукциянын көлөмү		анын ичинде:					
			кайра киргизилген же 3 жылдын ичинде өзгөрүүгө дуушар болгон продукция		3 жылдын ичинде өркүндөтүүгө дуушар болгон продукция,		башка инновациялык продукция	
	миң сом.	%	миң сом.	%	миң сом.	%	миң сом.	%
Өнөр жай, бардыгы:	27 375,8	100	27 375,8	100	-	-	-	-
Кен байлыктарды казуу	-	-	-	-	-	-	-	-
Иштелип чыгуучу өндүрүштөр	27 375,8	100	27 375,8	100	-	-	-	-
Тамак-аш азыктарын (суусундуктарды кошкондо), жана тамеки азыктарын өндүрүү	-	-	-	-	-	-	-	-
Тигүү, кийим жана бут кийим, тери жана тери буюмдарын өндүрүү	-	-	-	-	-	-	-	-
Машина жана жабдуулардан тышкары, негизги металлдарды жана даяр металлдарды, буюмдарды өндүрүү	-	-	-	-	-	-	-	-
Машина жана жабдууларды өндүрүү	476,0	1,7	476,0	1,7	-	-	-	-
Электр менен камсыз кылууну өндүрүү	15 074,0	55,1	15 074,0	55,1	-	-	-	-
Транспорт каражаттарын өндүрүү	11 825,8	43,2	11 825,8	43,2	-	-	-	-
Башка өндүрүштөр, машина жана жабдууларды оңдоо жана орнотуу	-	-	-	-	-	-	-	-

Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [<http://www.stat.kg>]

КРда 2018-2040-жылдарда Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы (2018-ж.) жана 2019-2023-жылдарда КР өнөр жайын туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы кабыл алынган, алар өнөр жайда активдүү, жашоого жөндөмдүү жана атаандаштыкка туруктуу өндүрүштүн потенциалын түзүү боюнча чараларды карайт. Акыркы иштеп чыгуу өнөр жайга ылайык өндүрүштү өстүрүү мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болгон тармак колдоого алынат – тоо-кен кашуу, металл өндүрүү, таштарды иштеп чыгаруу, текстиль-тигүү өндүрүшү жана тери өндүрүү.

Мамлекет төмөнкү чаралар аркылуу тармактарды өнүктүрүүгө көбүрөөк колдоо көрсөтүүсү максатка ылайыктуу:

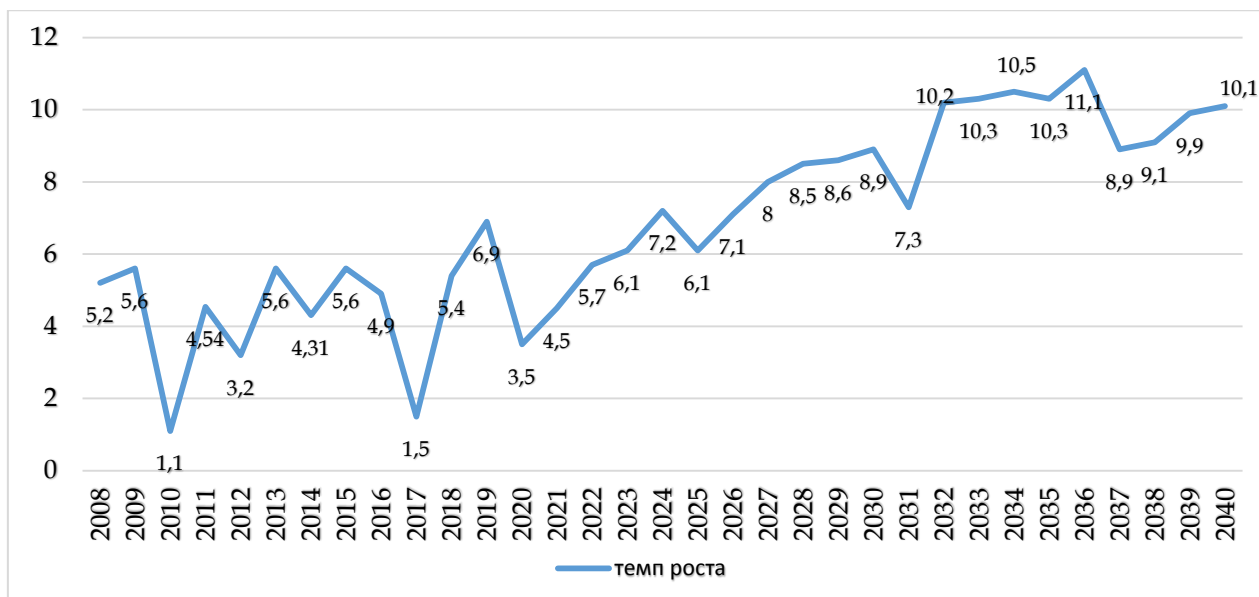
1) келечектүү рынок чөйрөсүн изилдөөгө көмөктөшүү, эксперттик коюуларды илгерилетүү жага кыйла көп экспорттук жана кооперациялык потенциал менен инвестицияларды тартуу;

2) тышкы соода чөйрөсүндө учурдагы укуктардын жана милдеттенмелердин алкагында – импорттук алмашууну кеңейтүү жана экономиканын башка тармактарынын муктаждыктары үчүн жергиликтүү берүүчүлөрдүн артыкчылыктарын кеңейтүү;

3) ири өндүрүүчүлөр үчүн техникалык-консультациялык колдоону тартуу, ЕАЭБ талаптары менен тармактарды айкалыштыруу жана кыйла жогору технологиялык татаалдыктагы продукцияларды чыгарууга өтүү максатында жергиликтүү өндүрүүчүлөрдүн техникалык билимдер базасын чыңдоо.

Өнөр жай өндүрүшүнүн, машина өндүрүүнү (транспорт каражаттарын өндүрүү), металл өндүрүүнү (куйма темир жана калай-вольфрам заводдору, сурьма өндүрүшүн кайра жаңылоо, химиялык тармактарды (металлдык кремнийди өндүрүү) жана башкаларды кошкондо, алардын түзүмүн толуктоочу жана чыңдоочу жаңы тармактарды чыгаруу үчүн финансы ресурстарын мобилдештирүү талап кылынат.

КРда 2019-ж. ИДП улуттук валютаны девальвациялоону эске алуу менен 1 150 млрд АКШ долларын түздү. Эксперттик баалоо эгерде өнөр жайда, өзгөчө аны каржылоо контекстинде түп тамырынан өзгөрүүлөр жүрбөсө, бул көрсөткүчтүн жай өсүшүнүн же олуттуу көбөйүшүнүн күтүлүүсүн көрсөтөт. 2040-ж. чейинки мезгилде КР өнөр жайын өнүктүрүүнүн болжолу 4.1-сүрөттө эксперттик баалоонун базасында КР бүтүндөй социалдык-экономикалык өсүүдө оош-кыйышты эске алуу менен берилди, анткени ушул көрсөткүчтү математикалык методдор менен баалоо туура эмес динамиканы берет. Өнөр жайдын сапаттуу өсүү темпи 2025-ж. кийин жүрөрүн белгилөө керек (4.1-сүрөт).

4.1-сүрөт. 2008-2040-жж. үчүн 5 жылдык циклди сәке алуу менен өнөр жайдын өсүү темптеринин реалдуужана болжолдуу динамикасы, %

Булак: Маалыматтар боюнча эсептелди [[http:// www.stat.kg](http://www.stat.kg)]

Суроо-талап жана сунуш финансылык муктаждыктардын аракеттенүүсү, ошондой эле жеке жана мамлекеттик каражаттардын болушу менен аныкталат.

Таблица 4.3 – Өнөр жайды мультиколлинеардык баалоо модели

	У Өнөр жай өндүрүшүнүн көлөмү	X1 Өнөр жайга насыялар	X2 Түздөн- түз инвестиц иялар	X3 Негизги капитал	X4 Инвестиц иянын жыйынты гы	X5 Насыя боюнча ставка	X6 инфляц ия
2008	89 235,70	193784,9	241,3	7365	7606,3	19,25	4,1
2009	99 031,50	193 784,90	166,5	9418,9	9585,4	20,6	4,8
2010	126179,4	387 569,80	331,4	14982,6	15314	19,3	5,7
2011	164361,1	775 139,60	489,7	12982,7	13472,4	18,75	6,3
2012	137229,2	959259,6	255,1	28673	28928,1	19,3	6,9
2013	169829,4	2 506 506,30	317,7	34170,1	34487,8	18,3	8,2
2014	167552,2	5 016 045,10	271,3	36084,2	36355,5	17,3	7,7
2015	181026,7	10 032 020,20	564,7	46084,2	46648,9	18,1	7,2
2016	209812	20 064 110,40	251,2	31022,7	31273,9	18,2	6,3
2017	237225,3	40 128 220,80	186,3	34000,3	34186,6	15,7	4,2
2018	257348,5	80 256 441,60	376,3	38384,9	38761,2	14,2	5,6
2019	278565	16 058 822,30	340,8	43309,8	43650,6	13,9	3,5

Булак: маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү жана эсептелди [[http:// www.stat.kg](http://www.stat.kg)]

$$\text{Регрессия теңдемеси (регрессия теңдемесин баалоо):}$$

$$Y = 470601.895 + 0.00021X_1 + 43.0364X_2 + 17.9214X_3 - 10.7524X_4 - 18476.8337X_5 - 1910.8263X_6$$

Мультиколлинеардуулук позициясы менен регрессия теңдеме методу өзгөрүлмө позицияны баалоо көз карашында негизди жана ырастоочу базаны берет. Айрым өзгөрүлмөлөргө токтолобуз.

X1 – өнөр жайга насыя. Бул көрсөткүч атаандаштык өркүндөгөн жана фундаменталдуу рынок экономиканын көз карашында өнөр жай продукциясын өндүрүү көлөмүнүн өсүү булактарынын негизигилеринин бири болуп саналат. Өнөр жай ишканаларында негизинен насыяларды каржылоо жана жетиштүү жүгүртүү капиталы үчүн пайланышат, ошондуктан бул көрсөткүчтүн деңгээли бир топ жогору.

X2 – түздөн-түз инвестициялар. 4.3-таблицада көрүнүп тургандай, өнөр жайга түздөн-түз инвестициялардын деңгээли бир топ төмөн.

X3 – негизги капитал. Бүгүнкү күндө жалпы өнөр жайда ишканалардын олуттуу баалоо параметрлеринин бири болуп саналат.

X4 - инвестициялар. КР өнөр жайынын инвестициялык мүмкүнчүлүктөрүн баалоодо финансы рыногунун айрым сегменттери алсыз өнүккөнү айкындалды. Мисалы, финансы рыногун өнүктүрүүнүн негизги факторлорунун бири болуп портфелдик инвестициялар саналат. Портфеллик инвестициялар айрым компаниялардын эмиссияларын кошпогондо, иш жүзүндө КР финансы рыногунда жок. Фонд рыногунда учурдагы кырдаалдарды мүнөздөгөн KSE фонд индекси жарым жылда өзгөргөн эмес. Бул фонд рыногунун аянтында минималдуу бүтүмдөр жөнүндө айтып турат.

X5 – насыялар боюнча ставкалар, орточо статистикалык маанилерди эске алуу менен көрсөтүлдү. Жалпы изилденүүчү мезгил ичинде 2008-ж. 20% тартып, 2019-ж. 13% чейин төмөндөгөн. Бир тараптан бул абдан жакшы натыйжа, экинчи тараптан ЕАЭБ катышуучуларына салыштырмалуу, мисалы, РФ – 4,7%, Казакстанда – 4,9% болсо, Кыргызстанда насыялардын ставкасы эң жогорку деңгээлде. Мында берүү мөөнөттөрүн эске алуу зарыл. КРда коммерциялык банктар насыяларды эң көп дегенде 7 жылга берет, ЕАЭБ өлкөлөрүндө жеңилдитилген мезгилди эске алуу менен 20 жылга берет. Тиешелүүлүгүнө жараша КР акча-насыя саясаты КР өнөр жайын өнүктүрүү пайдасына чогулбайт. Мында өнөр жайдын мультипликативдик натыйжасы бир топ төмөн.

X6 - инфляция. Экономиканы өнүктүрүүнүн өзүнүн моделин эске алуу менен базалык сценарий деп аталган инфляцияны биринчи көз карашта кароодо, инфляция оптималдуу режимде тургандай көрүнөт, бирок экономиканы өнүктүрүүнү, анын ичинде КР өнөр жайын эске алуу менен инфляциянын экономиканын өсүүсү менен болгон байланышын ача алган жокпуз. Мындай жүрүм-турум формалдуу эмес экономика жогорку деңгээлдеги өлкөлөрдө белгиленет. Кыргызстанда бул сектор эксперттердин маалыматы боюнча 40% көп, 2019-жылга карата расмий маалымат боюнча 25% жакындай ээлейт.

Өнөр жайды өнүктүрүүнү баалоо системасынын бул көрсөткүчтөрү өнөр жайдын гана эмес, бүтүндөй экономикалык базанын баалоо параметрлеринин көз карашында базалык баалоону түзүүнүн зарылдыгы тууралуу билдирет.

Негизги өзгөрүлмөлүү маалыматтардан улам келип чыккан мультиколлинеардуулук 0,8 жакын бир топ жогорку деңгээлде көрсөткүчтөрдүн көптүгүн билдирет, өнөр жайды баалоо системасы айрым жаңылыштыктарга негиз берет. Бул жаңылыштыктар конкреттүү ушул учурда эсептердин акыркы натыйжаларына таасир бербейт.

2. R корреляциянын жуптуу коэффициенттеринин матрицасы.
R корреляциянын жуптуу коэффициенттеринин матрицасы:

-	y	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆
Y	1	0.7062	0.2128	0.7756	0.7752	-0.9281	-0.1779
x ₁	0.7062	1	0.03391	0.4509	0.4499	-0.7477	-0.2286
x ₂	0.2128	0.03391	1	0.3261	0.3339	-0.1474	0.3453
x ₃	0.7756	0.4509	0.3261	1	1	-0.7041	0.2629
x ₄	0.7752	0.4499	0.3339	1	1	-0.7033	0.2651
x ₅	-0.9281	-0.7477	-0.1474	-0.7041	-0.7033	1	0.3078
x ₆	-0.1779	-0.2286	0.3453	0.2629	0.2651	0.3078	1

Мультиколлинеардуулукту талдоо. Эгерде фактордук өзгөрүлмө функционалдуу көз карандуулук менен бекем байланыштуу, бул толук мультиколлинеардуулук жөнүндө билдирет. Бул учурда фактордук өзгөрүлмө X матрицасынын тилкелеринин ичинен матрицаны касиети боюнча аныктоочу түз сызыктуу көз каранды тилкелер бар, $\det(X^T X) = 0$.

Тыянактар: Математикалык эсептердин жүрүшүндө натыйжалар алынды, көптүк регрессия теңдемеси чыгарылды:

$$Y = 470601.895 + 0.00021X_1 + 43.0364X_2 + 17.9214X_3 - 10.7524X_4 - 18476.8337X_5 - 1910.8263X_6.$$

Бул теңдемени, атап айтканда моделди экономикалык интерпретациялоодо төмөнкүдөй натыйжага келдик:

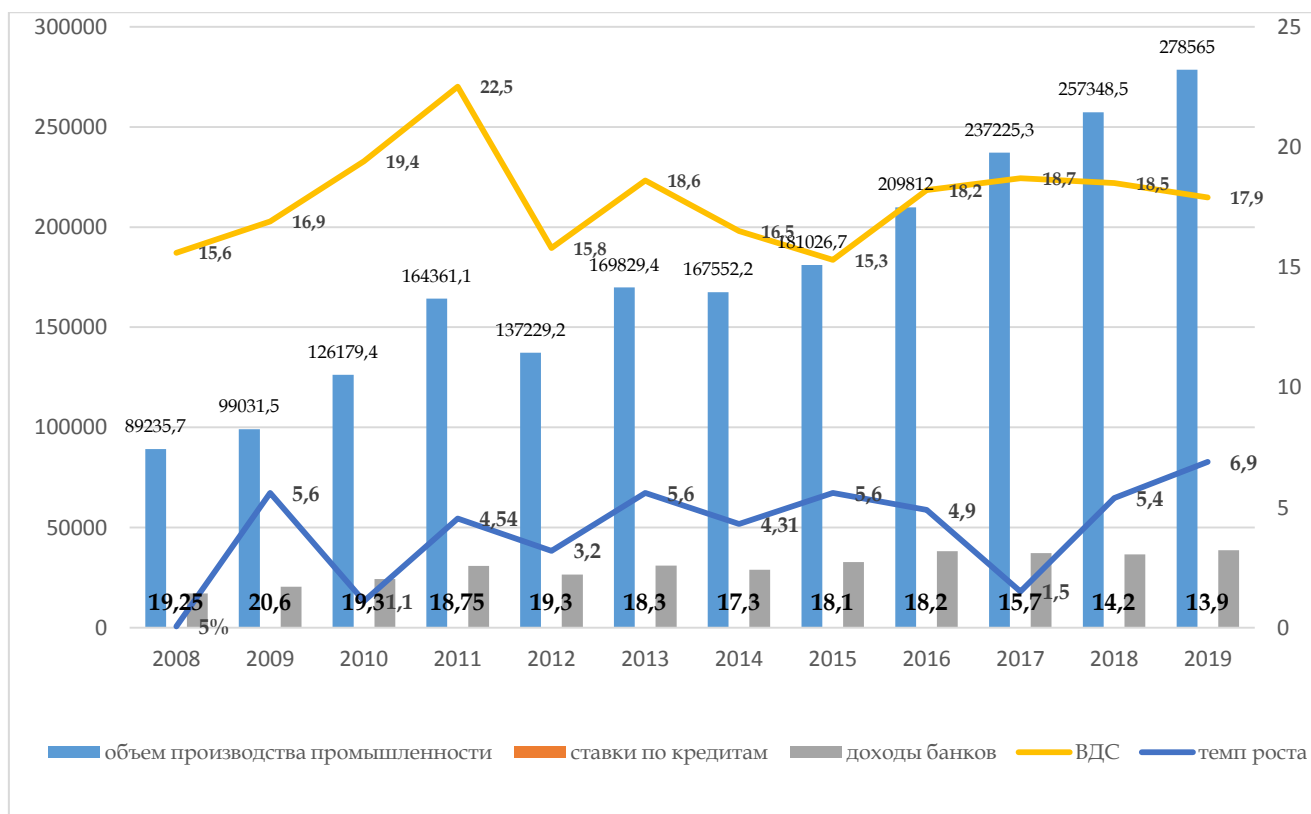
Өзгөрүлмөлүү X₁ (өнөр жайга КБ насыялары) жана X₂ (түздөн-түз инвестициялар) Y карата бир топ олутсуз таасир этет. X₁ Y карата орточо болгону 0,0002 өсүү пунктун берет. Дал ушул фактор кыйла талаштуу болуп саналат. X₂ бул өзгөрүлмөлүүлүк Y карата 43,0,3 өсүү пункту тартибинде көбөйүүнү берет.

Өнөр жай продукциясынын өсүүсү үчүн олуттуу эң олуттуу көрсөткүч болуп X₄ саналат, ал минустук маанини көрсөтөт бул өсүүнүн азайышына алып келет, тиешелүүлүгүнө жараша мультиколлинеардуулуктун өзү ушул

чечимде колдонулат. Өзгөрүлмөнүн өзү терс болуп саналат, тиешелүүлүгүнө жараша 0,8 аз мааниси өсүү көрсөткүчүнө катуу таасир этет.

Максималдуу коэффициент боюнча $\beta_4=3210048007106.1$ Ү карата кыйла таасирди Х4 фактору көрсөтөт деген тыянакка келебиз. Тендеменин статистикалык мааниси детерминация коэффициентинин жана Фишердин критерийинин жардамы менен текшерилди. Изилденүүчү кырдаалдар - 953.56% Ү жалпы вариабелдүүлүгү Х1 факторунун өзгөрүшү менен түшүндүрүлөрү белгиленди. Ошондой эле моделдердин параметрлери статистикалык маанилүү экендиги аныкталды. Бул баалоодон улам кыйла маанилүү параметр болуп Х4-инвестициялар болуп саналат, андан ары бул факторду болжолбойбуз.

4.2-сүрөттө көрүнүп тугандай насыялар боюнча ставкалар өнөр жай үчүн бир топ жогору, өнөр жайга насыя берүүдөн банктардын кирешелери да бир топ жогору, бирок эгерде өнөр жайга кошумча нарк үлүшүн алсак, бул көрсөткүч эң көп дегенде 4 пайыз чегинде оошуп турат, тиешелүүлүгүнө жараша өнөр жайдын ВДС насыялардын мындай таасири болгон жок. Терең иштеп чыгуу системасы өнөр жайда, өзгөчө алтын казуучу компанияларда, ошондой эле электр энергиясын иштеп чыгууда кошумча наркты 70% чейин алууну билдирет,

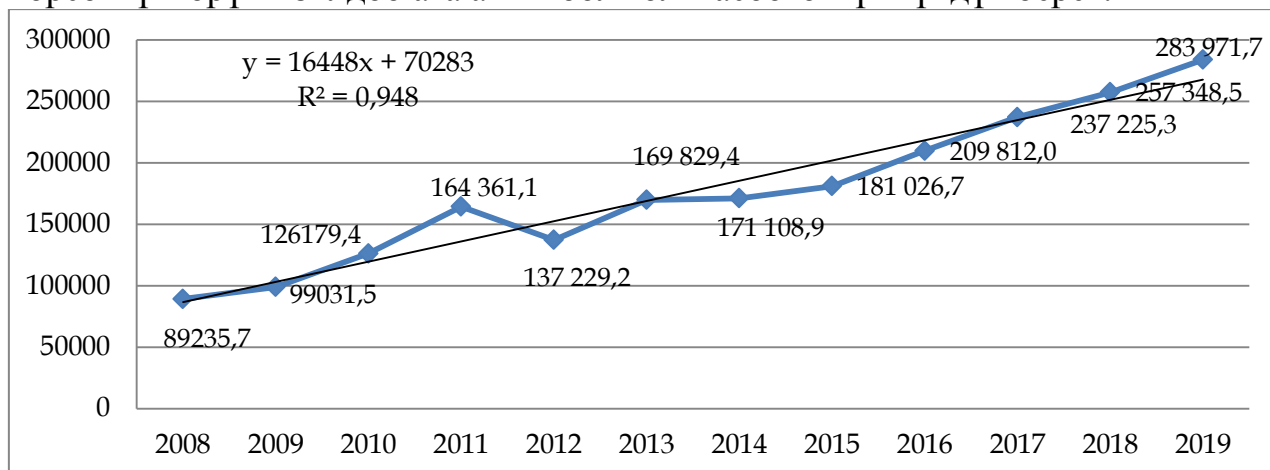

4.2-сүрөт. КР өнөр жайында ВДС насыяларынын таасири

Булак: маалыматтар боюнча түзүлдү [<http://www.stat.kg>]

Энергетикада негизги көрсөткүчтөр, атап айтканда эмгек ресурстары жана алардын наркы 2019-ж. үчүн орточо 17,4 миң сом алат. Бул көрсөткүч финансы институттарына караганда төмөн.

2018-2019-жж. үчүн КР өнөр жай продукцияларын өндүрүү көлөмүнүн көрсөткүчтөрүн изилдөө ага анык болжол жасоого мүмкүндүк берет.

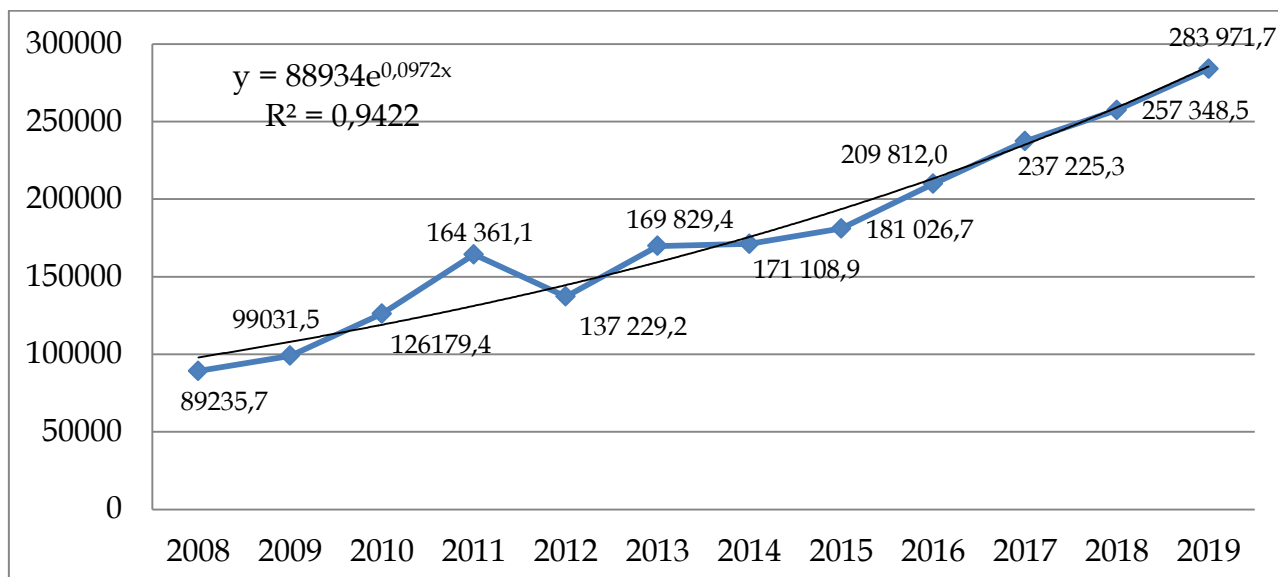

4.3-сүрөт. КР өнөр жай продукциясын өндүрүү көлөмүнүн динамикасы тренддин линиялык функциясы менен, млн сом

Булак: маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү [<http://www.stat.kg>]

Өнөр жай продукцияларын өндүрүү көлөмүнүн өсүү динамикасы жетишерлик бирдей, анткени тренд линиясы $y = 16448x + 70283$ түрүнүн линиялык функциясы менен сыпатталышы мүмкүн, ошону менен бирге аппроксимация ырастуулугунун чоңдугу бир топ жогору жана $R^2 = 0,948$ түзөт (4.3-сүрөт).

Тренд линиясы $y = 96017e^{0,0845x}$ түрүнүн экспоненциалдык функциясы менен сыпатталат, мында аппроксимация ырастуулугунун чоңдугу дагы бир топ жогору жана $R^2 = 0,9422$ түзөт (4.4-сүрөт).

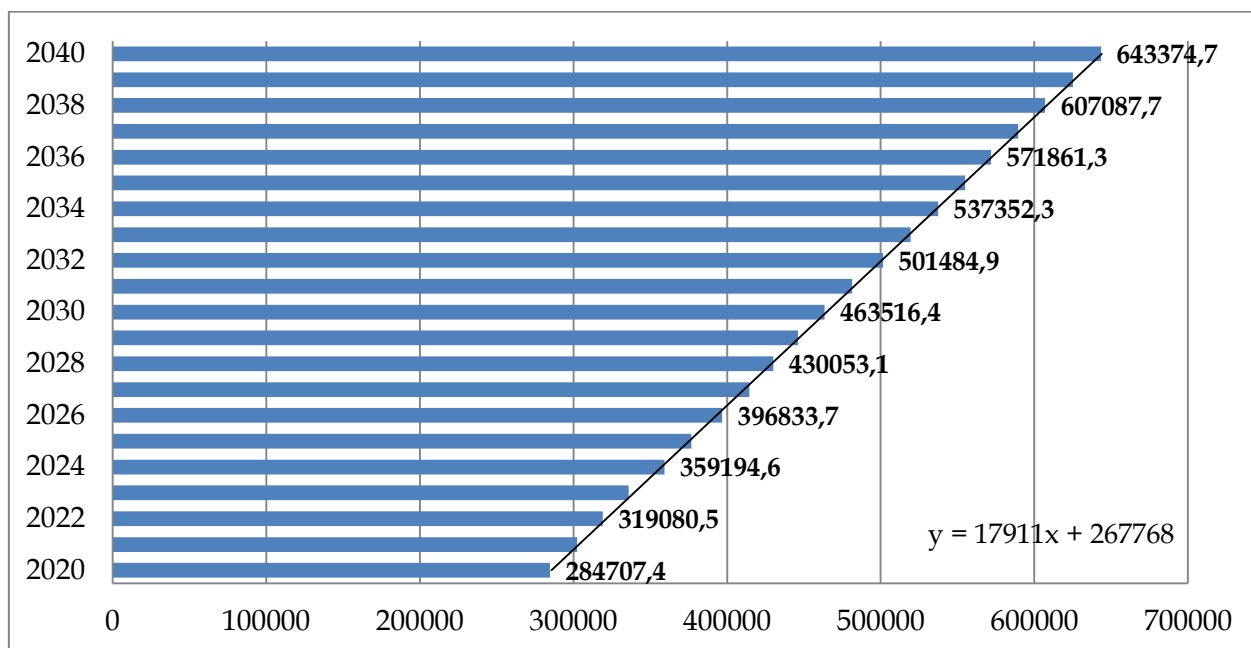

4.4-сүрөт. Тренддин экспоненциалдык функциясы менен КР өнөр жай продукциясын өндүрүү көлөмүнүн динамикасы, млн сом

Булак: маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү [<http://www.stat.kg>]

Болжолдоо үчүн тренддин линиялык функциясын колдонобуз, анткени ал өнөр жай продукциясын өндүрүүнүн динамикасын так чагылдырат жана аппроксимациянын аныктыгынын чоңдугу жогору. Өнөр жай продукциясын өндүрүү көлөмүнүн болжолдуу маанисин эсептөө 2040-ж. 643374,7 млн сомду түзсө, тескерисинче 2019-ж. 283971,7 млн сомду түзөт же бул мезгилде өсүү темпи 226,6% түзөт (4.4-сүрөт).

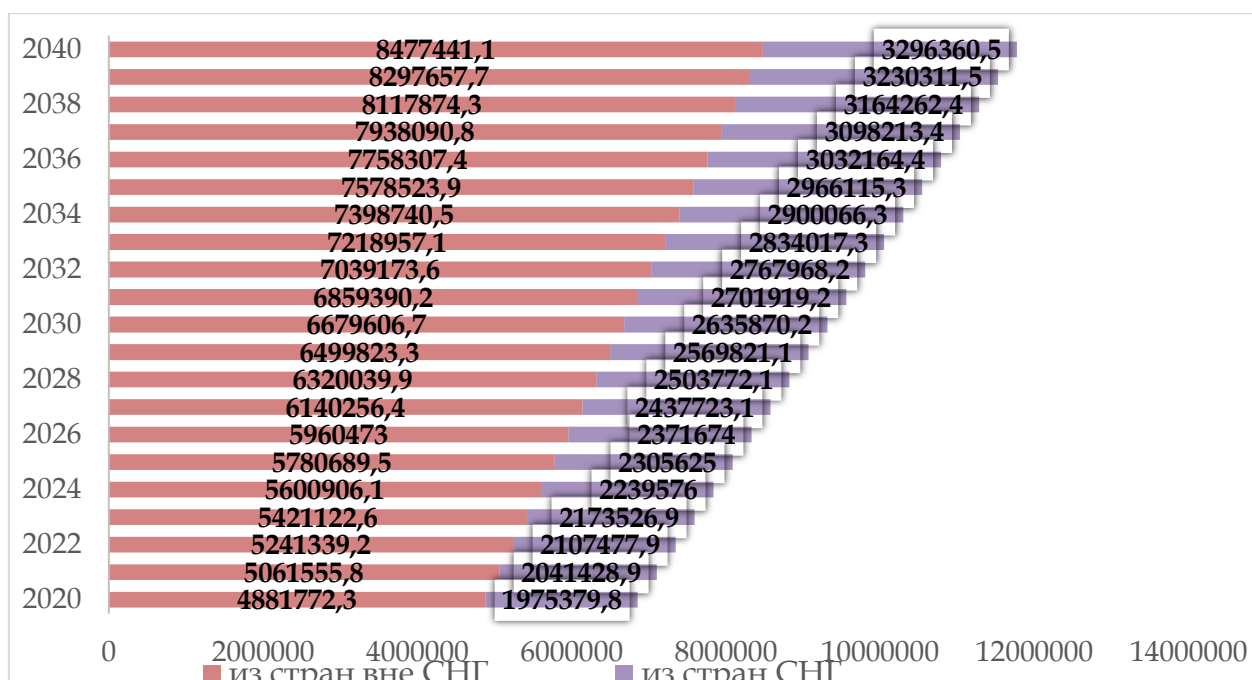
Ошентип, 2040-ж. чейин Microsoft Excel куралдарынын жардамы менен өнөр жай продукциясын өндүрүү көлөмүнүн болжолун жасоого болот. Алсак, 2040-ж. өнөр жай өндүрүшүнүн көлөмү 643374,7 млн сомду түзсө, тескерисинче 2019-ж. 283971,7 млн сомду түзөт, мында өсүү темпи 220% түзөт (4.5-сүрөт).

4.5-сүрөт. 2040-ж. чейинки мезгилде өнөр жай продукцияларын өндүрүү көлөмүнүн болжолдуу мааниси, млн сом

Булак: маалыматтар боюнча автор тарабынан түзүлдү [[http: // www.stat.kg](http://www.stat.kg)]

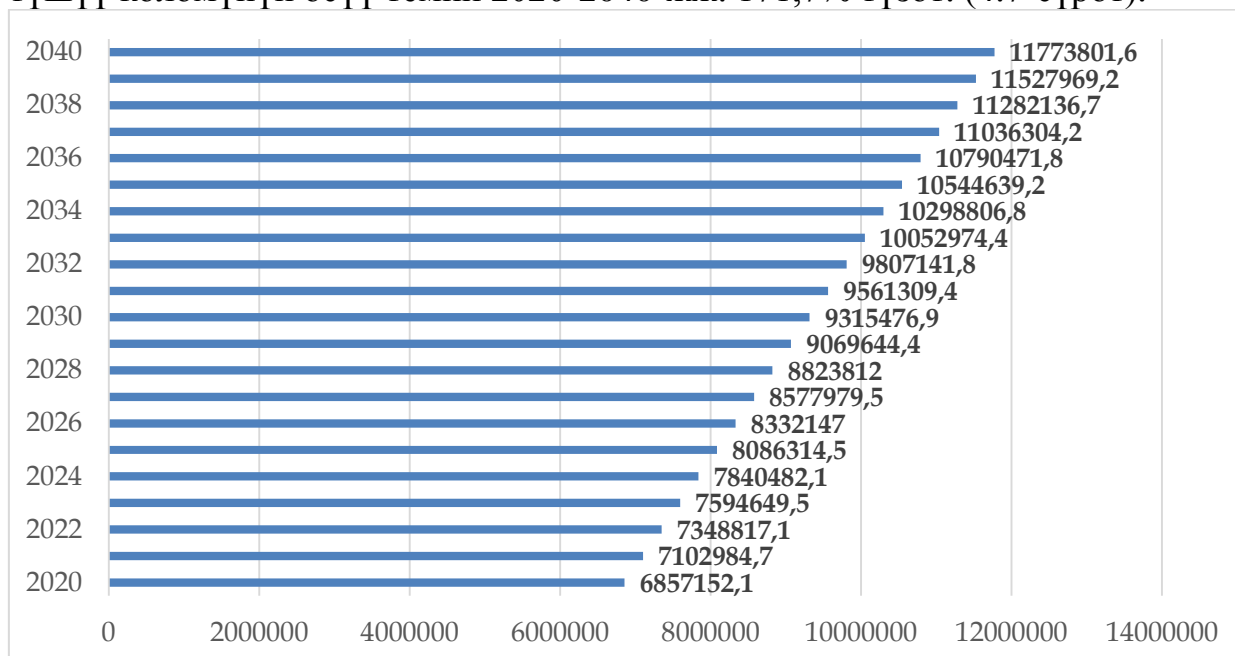
Өлкө боюнча өнөр жай секторуна чет элдик инвестициялардын келип түшүү көлөмдөрүн болжолдоо үчүн эсептөөлөр 2040-ж. КМШ тышкары өлкөлөрдүн чет элдик инвестициялардын келип түшүү көлөмү 8477441,1 миң АКШ долларына чейин, тескерисинче КМШ өлкөлөрүндө 326360,5 миң АКШ долларын өсүүсү мүмкүн экендигин көрсөттү. Ошентип, КМШ тышкары өлкөлөрдүн чет элдик инвестицияларынын көлөмү КМШ тышкары өлкөлөрүнүн чет элдик инвестицияларынан ашып өткөн. КМШ тышкары өлкөлөрдүн чет элдик инвестициялардын келип түшүү көлөмүнүн өсүү темпи 2020-2040-жж. 173,7%, ал эми КМШ тышкары өлкөлөрдө – 166,9% түзөт (4.6-сүрөт). Жалпысынан эсептөөлөр КР өнөр жай секторуна чет элдик инвестициялардын келип түшүү көлөмү 2040-ж. 11773801,6 миң АКШ долларын, тескеричинче 2020-ж. 6857152,1 миң АКШ долларына чейин өсүшү мүмкүн экендигин көрсөттү.

4.6-сүрөт. 2040-ж. чейинки мезгилде КМШ тышкары өлкөлөрүнүн жана КМШ өлкөлөрүнүн ичинен өнөр жайга чет элдик инвестициялардын келип түшүү көлөмүнүн болжолдуу мааниси, миң АКШ доллары

Булак: маалыматтар боюнча автор тарабынан эсептелди [http://www.stat.kg]

Ошентип, КР өнөр жай секторуна чет элдик инвестициялардын келип түшүү көлөмүнүн өсүү темпи 2020-2040-жж. 171,7% түзөт. (4.7-сүрөт).

4.7-сүрөт. 2040-ж. чейинк мезгилде өнөр жайга чет элдик инвестициялардын келип түшүү көлөмүнүн болжолдуу мааниси, миң АКШ доллары

Булак: маалымат боюнча автор тарабынан эсептелди [http://www.stat.kg]

Кайра инвестицияланган пайда түрүндө түздөн-түз чет элдик инвестициялардын көлөмүнүн болжолдуу мааниси 2040-ж. 539 947,7 миң АКШ долларын түзсө, тескерисинче 2019-ж. 297 987,3 миң АКШ долларын түзгөн же өсүү темпи 181,2% түзөт. Пессимисттик жана оптимисттик варианттардын маанисин ажыратуучу аралык болжол үчүн кабыл алынган иш жүзүндөгү маалыматтардын бирдей эмес динамикасы менен түшүндүрүлөт.

Таблица 4.4 – 2040-ж. чейинки мезгилде кайра инвестицияланган пайда түрүндө КР өнөр жайында түздөн-түз инвестициялардын көлөмүнүн болжолдуу мааниси, миң АКШ доллары

Убактылуу шкала	Болжол	Төмөн ыктымалдуулукка байлоо (пессимисттик вариант)	Жогорку ыктымалдуулукка байлоо (оптимисттик вариант)
2020	297 987,3	28 002,6	567 972,1
2025	358 477,4	88 474,5	628 480,4
2030	418 967,5	148 895,7	689 039,3
2035	479 457,6	209 232,7	749 682,6
2040	539 947,7	269 451,8	810 443,6

Булак: маалыматтар боюнча автор тарабынан эсептелди [<http://www.stat.kg/>]

КР өнөр жайын өнүктүрүү максатында, жалпы өлкөнү, ошондой эле калктын жашоо сапатын жогорулатуу, калктын тышкы да, ички да миграциясын кыскартуу, улуттук эмгек рыногун өнүктүрүү сыяктуу максаттарга өзүнүн милдеттерин коюучу анын аймактарын бүтүндөй комплекстүү социалдык-экономикалык өнүктүрүү жолу боюнча баруу керек, бул жумуштуулуктун өсүүсүнө, жергиликтүү берүүчүлөрдү товарларды, жумуштарды жана кызматтарды берүүгө тартууга, социалдык инфратүзүмдү, ошондой эле чакан жана орточ бизнести өнүктүрүүгө, калкка билим берүү жана кесиптик потенциалын жогорулатууга ж.б. мүмкүндүк берет. Жалпысынан КР социалдык-экономикалык коопсуздугун камсыз кылат.

КОРУТУНДУ

Диссертациялык изилдөөнүн алкагында жүргүзүлгөн КР өнөр жайын каржылоо жана модернизациялоо механизмдерин комплекстүү талдоо төмөнкүдөй тыянактарды жасоого мүмкүндүк берет:

1. КРда экономиканын өнөр жай тармагын модернизациялоо процесси жана ушул тармактагы дүйнөлүк тренддер «модернизация» түшүнүгүнүн өзүн олуттуу өзгөртүү жөнүндө күбөлөндүрөт. Эгерде теориянын позициясынан карасак, биздин көз карашыбызда, архаикалык болуп саналат жана изилдөөнүн алкагында биз модернизация түшүнүгүнүн жаңы парадигмасын түзүү аракеттерин жасадык. Өнөр жайды модернизациялоо –

тармактын инновациялык технологияларга тездик менен өтүү процесси жана ички да, дүйнөлүк да рыноктордо атаандаштыкка туруктуу продукцияларды чыгарууга мүмкүндүк берүүчү өндүрүштүк күчтөрдү өркүндөтүү. Диссертацияда биз караган технологиялык тартип маселелери, бүгүнкү күндө өнөр жай фонддору системасын жаңылоо гана тез темп менен жүрбөстөн, социум да ири технологиялык ажырымдардын бирине туш болууда. Мындан улам, жарым-жартылай инновациялык продукцияларды берүүчү жана импорттун ички рыногунда көрүнүктүү атаандаштыкты түзүүчү биргелешкен ишканаларды кошпоого, КР өнөр жайынын абалын ХХ кылымдын калдыгы деп атоого болот. Тармактык компонентте, атап айтканда, монополиялык ишканаларда, модернизация, жаңылоо, амортизациялык саясат системасы деген түшүнүк таптакыр жок. Табигый монополия жеке фонддорун негизинен кепилденген насыяларды эсебинен гана жаңыланат. Бүтүндөй өнөр жайдын абалы төмөн деңгээлде турат, ал эми так өнүктүрүү программасынын жоктугу жана башкысы инвестициялык потенциалдын жана каржылоо механизмдеринин жоктугу толугу менен технологиялык көз карандылыкка алып келиши мүмкүн. Конвергенттик саясатты айкалыштырууга мүмкүн болгон Кытай моделинин тажрыйбасына таянуу менен өнөр жайды өнүктүрүүнүн сегменттик варианты зарыл. Бул багытта өнөр жайды андан ары өнүктүрүү зарыл, анткени убактылуу технологиялык тартиптер орточо 80-100 жылды түзөт.

2. Модернизациялоо системасынын өзүн комплекстүү чечүү мамлекеттин инвестициялык саясатынан көз каранды, тиешелүүлүгүнө жараша жагымдуу инвестициялык климатты түзүү зарылдыгы бар. Бул инвесторлордун коопсуздугун камсыз кылуу үчүн бардык ченемдик укуктук актыларды инвентаризациялоону болжолдойт. Методологияда жана мамлекеттик менеджментти чечүү механизмдерин кабыл алууда инвесторго коопсуздуктун мыйзамдуу кепилдиктерин берүүчү так жана жөнөкөй ченемдик укуктук документтерди түзүү зарыл. Түздөн-түз жана мамлекеттик инвестицияларсыз өнөр жайды модернизациялоо көйгөйлөрүн чечүү иш жүзүндө мүмкүн эмес. Бизнес тарабынан өнөр жай тармагын инвестициялоо аракеттери чындыгында ири түйшүктүү социалдык жана экономикалык милдеттерди көрсөтөт. Тиешелүүлүгүнө жараша жеке сектор өнөр жайды инвестициялоого жана модернизациялоого даяр эмес.

3.. Мамлекеттик-жеке өнөктөштүктү киргизүү саясаты, КРда «Мамлекеттик-жеке өнөктөштүк жөнүндө» КР Мыйзамынын кабыл алынышы менен 2009-жылы башталган. Бирок ушул мыйзамдын көптөгөн жоболору декларациялык деңгээлде гана калды. Биринчиден, ушул программаны ишке ашыруу саясаты өркүндөтүлгөн эмес. Негизги себеп долбоор башталгандан тартып натыйжаларды алганга чейин МЖӨ ишке ашыруунун механизмдеринде бекемделет. Экинчиден, мамлекеттик органдар «суроо-талап-кетенчиктөө-инвестициялар» позициясын кабыл алышат, бизнес-коомчулукка долбоордун акыркы натыйжасы жана мамлекеттик түзүмдөр тарабынан жүргүзүлгөн эсептер түшүнүксүз. Келечектеги

катышуучулардын сунуштамалары иш жүзүндө эске алынбайт, басым мамлекеттин кирешесине гана коюлган. МЖӨ ишке ашыруунун негизги көйгөлөрүнүн бири болуп мамлекет үчүн социалдык натыйжаны жана бизнес үчүн алардын иш жүзүндө эске алынбаган тарткан тобокелдиктер жана салымдарын эске алуу менен, экономикалык натыйжа ишке ашырууга жана алууга кепилдик саналат. Толугу убактылуу мезгилдердин жоктугу, бизнес үчүн кандайдыр бир пулду түзүү, салык насыялары, банк кепилдиктери жана башка механизмдер азырынча кийинкиге калтырылган банктроттук натыйжасын же капиталдын репатриациясын түшүнө элек чет элдик компанияларды кошпогондо, бизнес-коомчулук иш жүзүндө катышпайт.

4. КР өнөр жайын каржылоонун механизмдери КРда инвестициялык көз карашта таптакыр жок. Диссертацияда жүргүзүлгөн эсептер коммерциялык банктардын кирешелери өнөр жайга берлиген насыялары өнөр жай компанияларынын жыйынды кирешелеринен үч эсе ашат, андан тышкары өнөр жайда инновациялык продукцияларды чыгаруу насыя боюнча насыя ставкаларын төмөндөтүү же өнөр жайды колдоонун атайын программалары менен да эч кандай компенсацияланбайт. Кыргызстанда өнөр жай жаатында инвестициялык саясат жок. Мамлекеттик программаларды жабуу жана кандайдыр бир маалыматтык материалдар өнөр жайды өнүктүрүү үчүн эч нерсе бербейт. КР өнөр жайды өнүктүрүү, агроөнөр, тигүү тармагы, тамак-аш өнөр жайы, энергетика жана башка сыяктуу мындай артыкчылыктуу багыттары, алардын ишин талдоо акыркы жылдары бул тармактарда өсүү тенденциясы он жылдык мезгил үчүн 3-5% көп эмес экендигин көрсөттү, тиешелүүлүгүнө жараша бул «артыкчылыктуу тармактарда» мамлекеттик саясат жок. Демек, «узак акча» деп аталуучу түзүлүштүн энергетикада карыздарды кайра түзүмдөштүрүүнүн, бул тармакты кластеризациялоо менен купеде кайра иштеп чыгуучу өнөр жай үчүн чийки зат базасына түрткү берүүнүн алкагында дал ушул каржылоо механизмдерин жана инвестициялык саясатты модернизациялоо позициясында өнөр жай саясатын сегментациялоо зарыл. Бардык ченемдик-мыйзамдык негиздер боюнча узак мөөнөттүү милдеттенмелердин саясатын түзүү керек.

5. Капиталдык базаны баалоо системасын жана негизги фонддордун учурдагы абалы статистикалуу болбоого тийиш. Фонддордун жана ишкананын активдерин баалоо жол-жоболору рынокто өтөт, ал эми бул рынокту жана баалоо базасынын механизмдин түзүү бул мамлекеттин артыкчылыгы. Инвестицияларга таасири боюнча баалоо иш-чаралары алар негизинен жүгүртүү капиталын түзүүгө жана ошол эле убакта негизги фонддорду түзүүгө кетерин көрсөттү, бул ишкананын марткетинг саясатынын алсыздыгы жөнүндө күбөлөндүрөт. Иш жүзүндө инновациялык продукция жок, ага кошумча өнөр жай ишканасынын жеке продукциясы ички рынокко таасир бере албайт. Институционалдык кайра түзүүлөр акыркы жылдары иш жүзүндө өнөр жайды каржылоо механизмдерин өзгөрткөн жок, ошол эле убакта соода секторуна капиталдын агылышынан улам бул тармакты модернизациялоо артка жылдырылып келди. Фонддук рынок иш

жүзүндө жок, акыркы жылдары KSE фонд индекси таптакыр өзгөрүлгөн жок жана базалык көрсөткүчтүн компонентин аткаруу менен статисттин абалында турат, конъюнктуралык кыймыл таптакыр жок. Инвестициялык салымдар менен өнөр жайга түрткү берүүнү жана ар түрдүү мамлекеттик программалар аркылуу каржылоону венчурдук инвестициялар, портфельдик инвестициялар, МЖӨ ж.б. сыяктуу заманбап куралдардын алкагында өткөрүү зарыл.

6. Өнөр жайды уюштуруу системасын жана абалын талдоо өнөр жай токтоп турган абалда экендигин ырастайт. Өнөр жай саясатынын өзү финансы секторуна интеграцияланган эмес, эгерде алар кандайдыр бир насыяларды алса дагы, банкрот болбош үчүн алышат. Талдоо инвестициялык тегиздиктеги чоң боштук, өнөр жайдын айрым тармактарынын дисбалансынан, модернизациянын төмөн деңгээлинен, өнөр жайда инновациянын жоктугунан келип чыгарын көрсөттү. Коммерциялык банктар өнөр жайды каржылоо саясатына көңүл буруу керек. Соода ишканалары же кызмат көрсөтүү чөйрөсү менен шарттары иш жүзүндө бирдей, мында пайыздык ставка -20% тартибинде жана насыя берүү мөөнөтү 5-7 жыл, сейрек учурларда 10 жыл. Мындай финансы-насыя саясаты принцибинде өнөр жайды өнүктүрүүгө түрткү бере албайт.

7. Өнөр жай өндүрүшүнүн өсүүсүн аныктоо үчүн КР өнөр жайын өнүктүрүүгө таасир көрсөтүүчү негизги факторлорду аныктоого мүмкүндүк берүүчү өнөр жайга корреляциялык-регрессиялык талдоо жүргүзүлдү. Ошентип, өнөр жай өндүрүшүнүн көлөмүнүн өсүгүнө кыйла таасир көрсөтүүчү фактордук белгилер төмөнкү көрсөткүчтөр болуп саналат: чет элдик инвестициялар, жеке капитал, кайра инвестицияланган пайда, насыялар, коммерциялык банктар тарабынан берилген насыялардын орточо салмакталган пайыздык ставкалары, жеке жактардын акча которууларынын агымы, өнөр жайга чакан насыя берүү, КР чыгып кеткен калктын саны, илимий изилдөөгө жана иштеп чыгууга учурдагы ички чыгымдар.

8. Математикалык моделдердин жардамы менен болжолдуу маанисин чыгаруу жана баалоо келечектеги салымдардын багыттарын жана артыкчылыктарын, ошондой эле аныкталган өнүгүү же төмөндөө циклдери аркылуу бүтүндөй саясат туш болууга мүмкүн болуучу тобокелдиктерди түздү. Иштелип чыккан концепцияда тармактын өзүнүн ички мүмкүнчүлүктөрү жана потенциалы көз карашында өнөр жайды өнүктүрүү варианттары сунушталды. Бул багытта ички инвестициялык потенциалды баалоо саясаты жана өнөр жай-технологиялык коопсуздугунун минималдуу талаптарын эске алуу менен өнөр жай продукциялары рыногунун системалуу сегменттерине басым жасоо зарыл.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАМАЛАР

Жүргүзүлгөн диссертациялык изилдөөнүн жана КР өнөр жайын каржылоо жана модернизациялоо механизмдерин талдоонун алынган натыйжаларды алкагында төмөнкүдөй практикалык сунуштамалар түзүлдү:

1. Теориянын көз карашында илимий багыттардын батыштагы өкүлдөрүнөн өздөштүрүү, өнөр жай саясатынын теориялык-методологиялык негизин толугу менен кайра кароо зарыл. Экономикалык өнүгүүнүн экзогендик кырдаалынын маңызын түшүнүү менен, институционализм (Шатманов И.С. толуктоо), кластеризация (Абдыров Т.Ш.), акча-насыя түрткү берүү системасын топтоштуруу (Саякбаева А.А), социалдык-экономикалык модернизациялоо теориясы (Койчиев Т.К, Кумсков В.И.) жана конвергенттик саясат менен купеде инновациялык модель (Мусакожоев Ш.М) сыяктуу мындай өнүгүү багыттарындагы жеке көз караштарда кандайдыр бир теориясынын жоктугу “модернизация” түшүнүгүнүн категориясын толуктоого жана кеңейтүүгө негиз берди. “модернизация” жана “инновация” сыяктуу түшүнүктөрдүн түшүндүрмөсүнүн өзү аныкталган синонимдер болду. Чет элдик жана россиялык булактарда модернизация түшүндүрмөсү жаңылоону, ал эми инновация киргизүүнү билдирет, ошондуктан акыркы түшүндүрмө ички да, тышкы да рынокто инновациялык технологияларга жана атаандаштыкка туруктуу продукцияларды чыгарууга мүмкүндүк берүүчү өндүрүштүк күчтөрдү жакшыртууга тармактын тездик менен өтүү процесси катары болушу мүмкүн.

2. Талдоодон улам өнөр жайда, аз пайыздык ставка менен узак насыяларды берүүнү кошкондо, инвестициялык саясатты өзгөртүү зарылдыгы бар. Өнөр жайга насыя берүүдө банктар орточо 18% жана 5 жылга чейин беришет, бул инновацияга жана интеллектуалдык менчикти иштеп чыгууга байланышкан чыгымдарды казып чыгат. Өнөр жайды баалоо системасы инвестициялык-кызыктыруучу болууга тийиш, технологиялык жаңылоонун өзү белгилүү өтүүнү бере алат, бирок инвестицияны баалоонун негизги критерийи башкаруучу персоналдык сапат системасы болууга тийиш.

3. Өнөр жайды каржылоо механизмдери рыноктук болууга тийиш. Толук эмес рыноктук инфратүзүмдө механизмдин өзү иштебейт, бирок алар мыйзамдуу жол-жоболоштурулган. Фондук рынок, узак мөөнөттүү инвестициялар рыногу жана алардын сапаттуу мүнөздөмөлөрү, валюта (акча) менен сооданы кошкондо, азырынча соода деңгээлинде иштейт. Акча-насыя саясатынын куралдарын деталдуу күчөтүү зарыл. Ошондой эле интеграциялык бирикмелердин алкагында жеке рынокту жана айыл чарба продукцияларын кайра иштеп чыгуу жаатындагы бар бренддерди пайдалануу менен алардын башка рынокко таасирин кыйла активдүү коргоо, салыктык өзгөчө жеңилдиктерди түзүү жана кошумча нарк боюнча өндүрүш участокторуна насыя берүү жолу менен тигүү тармагына түрткү берүү керек.

4. Диссертациялык изилдөөдө өнөр жай жаатында кластер түзүү боюнча маалыматтарды өздөштүрүүнүн жүрүшүндө теориялык көз караштан да, практикалык чечимдерде да инновациялык мүнөздөгү өнөр жайды модернизациялоону каржылоонун негизги багыттарына түрткү берилди. Практикалык милдеттерди чечүүгө кластердик мамилени түзүүдө аймактык жайгашуу жана сатуу менен байланышкан комплекстүү көйгөйлөр бар, бул

милдеттерди чечүүдө рыноктун айрым сегменттерин өнүктүрүүгө күчтүү түрткү берет. Мисалы, зергерчилик өнөр жайын электр-энергия продукция заводдорунун базасында түзүү ж.б.

5. . Мамлекеттин өнөр жайында инвестициялык саясат талдануучу мезгилде бүтүндөй өнөр жайга бардык инвестициянын 12% туура келди, инвестициялык артыкчылыктуу басым соодага, финансы кызматтарына (алтын казуу тармагын кошпогондо) коюлат. Ушуга байланыштуу адистештирилген фонддордун алкагында, өнөр жайдын классикалык тармактарын эмес, инновациялык өнүгүү багытындагы өнөр жаларын каржылоо механизмдери сунушталды.

6. Соода-экономикалык бирикмелеринин (ЕАЭБ, ДСУ, ВСП+) алкагында рыноктун ар түрдүү сегменттеринде атаандаштыкты топтоштуруу менен бирикмелердин жана дүйнөлүк рыноктун алкагында ички жана тышкы рынокту кошкондо, өнөр жай товарларынын позициясын түзүү керек. Мындай сунуш инвестициялык сунушка баштапкы этапта түрткү берет жана экспорттук позиция саясатын түзөт.

7. Орто мөөнөттүү мезгилге жана бүткүл өнөр жай саясатын эске алуу менен белгилүү багыттар берилген болжолдуу көрсөткүчтөрдүн алкагында адистештирилген пулду түзүүнүн алкагында акча-насыя саясаты менен биргеликте жиреп өтүү чоң ыктымалдыгы бар.

8. Сунушталган концепция биринчи кезекте, өнөр жай саясатын чечүүдө жаңы мамилени берет, стратегиялык мүнөздөгү мамлекеттик ишкана катары да, менчик өнөр жай базисинин кызыкчылыктарын ишке ашырууну эске алуу менен өнөр жай продукциялар рыногу катары да ишке ашыруунун тактикасын жана стратегиясын кайра кароо менен өнөр жай саясатын чечүүдө жаңы мамилени берет. Концепция мамлекеттин жаңы өнөр жай саясатын иштеп чыгууда пайдаланылышы мүмкүн.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. **Макеева, С.Б.** Вопросы концепций применения современных методов инновационных решений и оценка их в инвестировании Кыргызской Республики [Текст] / С. Б. Макеева // Известия ВУЗов (Кыргызстан). – Б., 2011. - № 6. - 150-154-бб.
2. **Макеева, С.Б.** Проблемы формирования национальной инновационной системы в Кыргызской Республике [Текст]: окуу китеби / Г.Д. Жапаров, С.Б. Макеева – Б.: ИППЦ «Инсанат», 2010. - 212 б.
3. **Макеева, С.Б.** Страхование в Кыргызской Республике [Текст]: окуу китеби / Г.Д. Жапаров, С. Б. Макеева – Б.: ИППЦ «Инсанат», 2011. - 192 б.
4. **Макеева, С.Б.** Основные направления приоритетов инвестиций в инновации [Текст] / С. Б. Макеева // Ж.Баласагын атындагы КУУ. – Б., 2011. – Атайын чыгарылыш. - 478-481-бб.

5. **Макеева, С.Б.** Основные направления совершенствования инвестирования в экономику Кыргызской Республики [Текст] / С.Б. Макеева, Б.Б.Есеналиева // Ж. Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы – Б., 2011. Атайын чыгарылыш - 252-256-бб.
6. **Макеева, С.Б.** Теоретико-методологические основы внешнеэкономической деятельности. [Текст] / А.А. Саякбаева, С.Б. Макеева, // Ж. Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы – Б., 2011.- Атайын чыгарылыш. 2-бөлүк - 573-576-бб.
7. **Макеева, С.Б.** Структурные преобразования в оценки пищевой и перерабатывающей промышленности, их влияние на экономику отрасли [Текст] / С. Б. Макеева, Э.Ш.Сатылганова // Борбордук Азиядагы бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. – Б., 2017. - № 2 (17). - 23-29-бб.
8. **Макеева, С.Б.** Роль государственного бюджета в социально-экономическом регулировании страны [Текст] / С. Б. Макеева, К.Н.Нуркалыева // Борбордук Азиядагы бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. – Б., 2018. - № 1 (20). - 34-43-бб.
9. **Макеева, С.Б.** Государственный долг Кыргызской Республики: оценка современного состояния [Текст] / С. Б. Макеева, К.Н.Нуркалыева // Борбордук Азиядагы бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. – Б., 2018. - № 1 (20). - 47-52-бб.
10. **Макеева, С.Б.** Государственно-частное партнерство в системе здравоохранения [Текст] / С. Б. Макеева, Ж.К.Чаргинова // М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. – Б., 2018. - № 1 (44). - 113-116-бб.
11. **Макеева, С.Б.** Государственный бюджет как основа социально-экономического развития страны [Текст] / С. Б. Макеева, Н.А.Омурканова // М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. – Б., 2018. - № 1 (43). - 99-102-бб.
12. **Макеева, С.Б.** Совершенствование методов оценки качества заемщиков (предприятий промышленности) кредитными организациями [Текст] / С.Б.Макеева, Марат уулу Т. // Борбордук Азиядагы бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. – Б., 2019. - № 4 (27). - 68-73-бб.
13. **Макеева, С.Б.** Основные принципы формирования кредитной политики банка [Текст] / С.Б.Макеева, Марат уулу Т. // Борбордук Азиядагы бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. – Б., 2019. - № 4 (27). - 73-76-бб.
14. **Макеева, С.Б.** Механизмы стимулирования перерабатывающей промышленности в современных условиях [Текст] / С.Б.Макеева, Э.Ш.Сатылганова // Борбордук Азиядагы бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. - Б., 2017. - № 2 (17). - 23-29-бб.

15. **Макеева, С.Б.** Проблемы финансирования регионов Кыргызской Республики в современных условиях [Текст] / С.Б.Макеева // Актуальные вопросы современной экономики. - Махачкала, 2019. - № 3-2. - 15-24-бб.
16. **Макеева, С.Б.** Роль государственного бюджета в развитии промышленности страны [Текст] / С.Б.Макеева, Б.А. Мусаканова // Евразийское Научное Объединение. – М., 2019. - № 12-3 (58). - 243-245-бб.
17. **Макеева, С.Б.** Вопросы привлечения иностранного капитала отечественными компаниями [Текст] / С. Б. Макеева // Борбордук Азиядагы бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. – Б., 2019. - № 3 (26). - 59-66-бб.
18. **Макеева, С.Б.** Планирование эффективности инвестиционно-инновационного проекта. [Текст] / А.А.Саякбаева, С.Б. Макеева // Актуальные вопросы современной экономики. - Махачкала, 2019. - № 3-2.- 4 – 14-бб.
19. **Макеева, С.Б.** Вопросы финансирования промышленного сектора экономики Кыргызской Республики. [Текст] / С.Б.Макеева // Евразийское Научное Объединение. - М., 2019. - № 12-3 (58). - 239-243-бб.
20. **Макеева, С.Б.** Совершенствование разработки политики модернизации промышленности в Кыргызской Республике. [Текст] / С. Б. Макеева // Актуальные вопросы современной экономики. - Махачкала, 2020. - № 3. - 500-507-бб.
21. **Макеева, С.Б.** Роль специализации в отраслях промышленности (в разрезе легкой и текстильной подотрасли) [Текст] / С. Б. Макеева // Евразийское Научное Объединение. – М., 2020. - № 3-3 (61). - 194-198-бб.
22. **Макеева, С.Б.** Стратегия развития промышленного сектора в рамках реализации экономического роста Кыргызской Республики. [Текст] / С.Б.Макеева // Евразийское Научное Объединение. – М., 2020. - № 3-3 (61). - 191-194-бб.
23. **Макеева, С.Б.** Вопросы развития промышленности Кыргызской Республики (в разрезе горнодобывающей отрасли). [Текст] / С.Б.Макеева, Б.Б.Есеналиева // Актуальные вопросы современной экономики. - Махачкала, 2020. - № 3. - 508-515-бб.
24. **Макеева, С.Б.** Проблемы экономических взаимоотношений между странами ЕАЭС (Кыргызстаном и Казахстаном). [Текст] / С.Б.Макеева. // Актуальные вопросы современной экономики. - Махачкала, 2020. - № 5. - 525-534-бб.
25. **Макеева, С.Б.** Проблемы развития пищевой промышленности в контексте продовольственной безопасности Кыргызской Республики в условиях ЕАЭС и мировой практики. [Текст] / А.А.Саякбаева,

- С.Б.Макеева // Актуальные вопросы современной экономики. - Махачкала, 2020. - № 5. - 517-524-бб.
26. **Макеева, С.Б.** Механизмы стимулирования прямых иностранных инвестиций в горнодобывающую отрасль Кыргызской Республики [Текст] / С. Б. Макеева, А.С.Абарбекова // Актуальные вопросы современной экономики. - Махачкала, 2020. - № 9.- 490-497-бб.
27. **Макеева, С.Б.** Теоретические концепции формирования капитала на предприятиях промышленности Кыргызской Республики [Текст] / А.А.Саякбаева, С.Б.Макеева // Евразийское Научное Объединение. – М., 2020. №10-4(68) .- 317-322-бб.
28. **Макеева, С.Б.** Кредитные ресурсы и их роль на финансовом рынке Кыргызской Республики [Текст] / С.Б.Макеева, Г.У.Усенова // Евразийское Научное Объединение. – М., 2021. - №3-3(73). - 232-235-бб.
29. **Макеева, С.Б.** Государственно-частное партнерство как одна из форм модернизации промышленности Кыргызской Республики [Текст] / С.Б.Макеева, А.Дж Мурзатаева // Актуальные вопросы современной экономики. - Махачкала, 2021. - № 3.- 351-359-бб.
30. **Макеева, С.Б.** Влияние факторных признаков на развитие промышленности Кыргызской Республики [Текст] / С.Б.Макеева. – // Актуальные вопросы современной экономики. - Махачкала, 2021. - № 3. - 342-350-бб.

Макеева Светлана Болотовнанын «Кыргыз Республикасынын өнөр жайын каржылоо жана модернизациялоо механизмдери: теориясы, методологиясы жана практикасы» аттуу 08.00.10 – финансы, акча жүгүртүү жана насыя, 08.00.05 – экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги боюнча экономика илимдеринин доктору илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: өнөр жай, финансы ресурстары, модернизация, инвестициялык иш, капитал, экономикалык өсүш, өндүрүш, өнөр жай тармагы, МЖӨ, инвестициялар, инновациялар, инновациялык процесстер.

Изилдөө объекти болуп Кыргыз Республикасынын өнөр жайы, алардын көйгөйлөрү жана өнүктүрүү келечектери саналат.

Изилдөө предмети болуп Кыргыз Республикасынын өнөр жайын каржылоо жана модернизациялоо механизмдери саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты. Диссертациялык изилдөөнүн максаты КР өнөр жайын каржылоонун жана модернизациялоонун куралдарын өркүндөтүү механизмдин теориялык-методологиялык негиздерин иштеп чыгуу болуп саналат.

Изилдөөнүн методдору: талдоо жана жалпылоо, жалпылаштыруу, абстракциялоо, эксперттик баалоо, системалуу жана кырдаалдык талдоо, статистикалык жыйындыларды салыштыруу, экономикалык көрсөткүчтөрдүн динамикасын баалоо, корреляциялык жана регрессиялык талдоо, болжолдоо.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы: өнөр жайды модернизациялоо жолу менен өлкөнү экономикалык өнүктүрүүнүн теориялык аспекттери жалпыланды жана системалаштырылды; «модернизация» түшүнүгү такталды жана кеңейтилди; өнөр жай ишканаларынын жана мамлекеттин интеграциялык мамилелеринин классификациясы сунушталды; инновациялык мүнөздөгү өнөр жай ишканаларын каржылоонун механизмдери каралды; регрессиялык талдоонун негизинде КР өнөр жайын өнүктүрүүгө финансылык, экономикалык жана социалдык факторлордун таасиринин корреляциялык эсеби жүргүзүлдү; 2040-ж. чейинки мезгилде КР өнөр жайындагы инвестициялык агымдардын болжолунун негизинде өнөр жай ишканаларын каржылоонун негизги багытары аныкталды; өлкөнүн өнөр жайын өнүктүрүүнүн концепциясы иштелип чыкты.

Пайдалануу даражасы. Бул изилдөөдөн алынган тыянактар жана практикалык сунуштамалар КР өнөр жайын каржылоонун жана модернизациялоонун натыйжалуу механизмдерин иштеп чыгуу үчүн мамлекеттик бийлик органдары тарабынан пайдаланылышы мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү. Диссертациялык изилдөөдө иштелип чыккан жоболор «Финансыны уюштуруу», «Инвестициялар жана инвестициялык иштер», «Финансы рыногу, институттар, куралдар», «Финансы» сыяктуу жождордун окуу дисциплиналарын окутууда пайдаланылышы мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Макеевой Светланы Болотовны на тему «Механизмы финансирования и модернизация промышленности Кыргызской Республики: теория, методология и практика» на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальностям: 08.00.10 - финансы, денежное обращение и кредит; 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством

Ключевые слова: промышленность, финансовые ресурсы, модернизация, инвестиционная деятельность, капитал, экономический рост, производство, отрасль промышленности, ГЧП, инвестиции, инновации, инновационные процессы.

Объектом исследования является промышленность Кыргызской Республики, ее проблемы и перспективы развития.

Предмет исследования является механизмы финансирования и модернизация промышленности Кыргызской Республики

Цель диссертационного исследования. Целью диссертационного исследования является разработка теоретико-методологических основ механизма совершенствования инструментария финансирования и модернизации промышленности КР.

Методы исследования: анализ и синтез, обобщение, абстрагирование экспертных оценок, системный и ситуационный анализ, сравнение статистических совокупностей, оценка динамики экономических показателей, корреляционный и регрессионный анализ, прогнозирование.

Научная новизна полученных результатов: обобщены и систематизированы теоретические аспекты экономического развития страны, путем модернизации промышленности; уточнен и расширен понятийный аппарат понятия «модернизация»; предложена классификация интеграционных отношений промышленного предприятия и государства; рассмотрены механизмы финансирования промышленных предприятий инновационного характера; на основе регрессионного анализа приведён корреляционный расчет влияния финансовых, экономических и социальных факторов на развитие промышленности КР; определены основные направления финансирования промышленных предприятий на основе прогноза инвестиционных потоков в промышленность КР на период до 2040 г.; разработана концепция развития промышленности страны.

Степень использования. Полученные выводы и практические рекомендации данного исследования могут быть использованы органами государственной власти для выработки эффективных механизмов финансирования и модернизации промышленности КР.

Область применения. Положения, разработанные в диссертационном исследовании, могут быть использованы в ходе преподавания таких вузовских учебных дисциплин, как: «Финансы организаций», «Инвестиции и инвестиционная деятельность», «Финансовые рынки, институты, инструменты», «Финансы».

Summary

of the dissertation of Makeeva Svetlana Bolotovna on the topic “Financing mechanisms and industrial modernization of the Kyrgyz Republic: theory, methodology and practice” for the degree of Doctor of Economic Sciences in specialties 08.00.10 - finance, money circulation and credit; 08.00.05 - economics and national economy management

Keywords: industry, financial resources, modernization, investment activity, capital, economic growth, production, industry, PPP, investment, innovation, innovation processes.

Object of study: industry of the Kyrgyz Republic, its problems and development prospects

Subject of study: investigate financing mechanisms and industrial modernization of the Kyrgyz Republic.

The purpose and objectives of dissertation research: The purpose of the dissertation research is to develop the theoretical and methodological foundations of the mechanism for improving the instruments of financing and modernization of the industry of the Kyrgyz Republic.

Research methods: analysis and synthesis, generalization, abstraction of expert assessments, system and situational analysis, comparison of statistical aggregates, assessment of the dynamics of economic indicators, correlation and regression analysis, forecasting.

Scientific novelty of the results obtained: the theoretical aspects of the economic development of the country through the modernization of industry are generalized and systematized; the conceptual apparatus of the concept of "modernization" is clarified and expanded; the classification of integration relations between an industrial enterprise and the state is proposed; the mechanisms of financing industrial enterprises of an innovative nature are considered; a correlation calculation of the influence of financial, economic and social factors on the development of industry of the Kyrgyz Republic is given on the basis of regression analysis; the main directions of financing industrial enterprises are determined based on the forecast of investment flows into industry of the Kyrgyz Republic for the period up to 2040; the concept of industrial development of the country is developed.

Degree of use. The findings and practical recommendations of this study can be used by public authorities to develop effective mechanisms for financing and modernization of the Kyrgyz industry.

Application area. The provisions developed in the dissertation research can be used during the teaching of such university academic disciplines as: "Finance of organizations", "Investments and investment activity", "Financial markets, institutions, instruments", "Finance".